

PADYA PUSHPANJALI.

(A nosegay of Sanskrit poems in two parts with
English translation of Part I and
English foot-notes for Part II)

BY

V. SUBRAHMANYA IYER, B A, L T,

Principal Rameswaram Devasthanam Sanskrit College

MADURAI

With a Foreword by

The Hon'ble Justice SRI N CHANDRASEKHARA AIYAR,

(Judge Supreme Court of India)

PRINTED AT

SRI RAMAKRISHNA PRESS MADURAI

Copy Right]

[Price Rs 2-0 0

॥ श्रीः ॥

॥ पद्यपुष्पाञ्जलिः ॥

षट्पदपुरवास्तव्य चक्षीपरिणयचन्द्रादि -
कर्तुं कविक्रेमरिस्वामिदीक्षित भ्रातृ -

वैकटाचलयज्यतनूजेन

विद्यारत्न साहितीचल्लभ साहित्यालंकार
विरुद्ध' भाजा 'मधुरानगरी विद्योत्तमान
श्रीरामेश्वरदेवस्थानपाठशालाध्यक्षेण

सुब्रह्मण्यार्येण

विरचितः ॥

पुराणमित्येव न साधु सर्वं
 न चापि काव्यं तस्मिन्निव्यं ।
 सन्त परिश्रान्यतरद् भजन्ते
 मूढ परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥

— कालिदास-

॥ विषयानुक्रमः ॥

++++८०++++

	Page
Foreword	i
An appreciative evaluation by Sri K. S. Ramaswami Sastriyal	iv
A letter of felicitations by Dr C Kunhan Raja	vii
Author's preface	viii

पूर्व भाग

1	संसारस्तव	1
2.	ऋषिसंस्मरणम्	२
3	कविताप्रामाद	४
4.	पारम्पर्यम्	7
5	प्रगति कला च	७
6	शकुन्तलास्वगतम्	९
7	अद्भुत भारतम्	१२
8	भीष्म महात्याग	१४
9	यार्ग्यभयम्	१८
10	धर्मप्रशम्भा	२०
11	रजोविलास	२२
12	सती	२४
13	प्रज्ञापिपिणिति	२७
14	एहोफ	२८

15	एकाकी	३०
16	अष्टमूर्तिस्वरूपम्	३१
17.	विगोपद्रव	३३
18	अस्मकग्रहरणम्	३५
19	स्त्री	३६
20	तपश्शीलता	३७
21	न्याय	३०
22	तदानीमिदानीं च	५०
23.	शिक्षास्वर्ग	४१
24	भूतकीडा	४२
25	भूभाग	४३

उत्तर भाग - कथानकानि.

1.	गादिचा	४६
2.	प्रावरणभाषितम्	४८
3	कनकरुष्टिका	५१
4	उपहार	५५
5.	माणिक्यहार	५७
6.	राजा कन्यूत	५८
7	भर्तृविश्वास	६०
8	प्रश्नस्य पक्षद्वयम्	६४
9	धर्माचार्यहात्त.	६५

(iii)

10	सलमनो भ्रमरादय	६८
11	वासनाप्राप्त्यम्	७१
12	धार्मीमोती	७३
13	तन्तुवायसिलस	७७
14	भानन्दकञ्चुक्	८१
15	गले प्रभु	८४
16	स्तुवाचतुष्टयम्	८९

English Translation of Part I

1	A Song of Life	1
2	Remembrance of Rishis	2
3	The mansion of poetry	2
4	Interdependence	4
5	Nature and Art	5
6	Sakuntala's soliloquy	6
7	Wonderful India	8
8	Bhishma's great sacrifice	9
9	Potency of Word	12
10	On Labour	14
11	The dazzling Rajo guna	15
12	Sati	17
13	Knowledge metamorphosis	19
14	The mind world	20
15	Solitary	21

16	The eight divine forms	22
17.	Noise nuisance	23
18	Scavenging	24
19.	Female	25
20	Penance-minded ness	26
21.	Self-reliance	27
22.	Then and Now	28
23	Children's Paradise	29
24.	Elements' sport	30
25	Earth's Burden	31

FOREWORD

This work deserves to be introduced to the public by more competent men than myself. But Principal Subrahmanya Sastry's friendship for me has overborne his sense of values and propriety.

Possessing talents of a high order in Sanskrit grammar and Shastras, he has proved by this work that he can also take rank among Sanskrit poets. He has covered within a short space an interesting variety of subjects and has brought his poetic skill to bear on them with consummate art. The subjects dealt with are largely those which will appeal to the modern mind. We have 'संसारस्तव' or the song of life, the refrain being "धर्म्याणि कर्माणि सदाकुरुत्यं", which means 'be always doing righteous acts.' That there can be no exclusiveness or isolation in the modern world, but that societies and individuals are interdependent on each other, is the theme of a set of verses entitled "पारस्पर्यम्". Reflections on the dignity of labour and the interrelation of nature and art furnish proof of a penetratingly observant mind. The grip which the Rajoguna has over life is emphasized and expatiated upon in ten striking verses under the heading रजोविलास. In कविता-प्रसाद (Palace of poetry) the author has displayed a rather original poetic conceit, envisaging poetry as a

grand palace, the foundations of which were laid by Valmiki and Vyasa, and an imposing edifice, consisting of beautiful halls and rooms and collonades, was built by skilled architects like Kalidasa, Bhasa, Aswaghosha and Bhavabhuti. The pre potent but subtle influence wielded by woman over man is described in 5 slokas under the caption स्त्री. The greatness of Bhishma, the Kaurava warrior, who was the very embodiment of Hindu Dharma and culture comes in for just praise. In this poem one would have expected a reference, though very brief at least, to the encounter, wordy as well as physical, between Bhishma and Parasurama narrated in the Udyoga parva of the Maha bharata. In अद्भुत भारतम्, the author thinks more of the India of the past than of the present. Glory and renown in many fields of knowledge and achievement were India's characteristics in ancient days. But today, there can be little doubt that she is shorn of all such vestments and presents a picture of economic distress, political troubles and intellectual barrenness or sterility. The story is neatly told of Moti, the Rajput nurse, who sacrificed her own child for preserving the prince royal and later on, put an end to her own life so that she may keep company with the little one, whom she despatched to the other world in circumstances of moving tragedy. King Canute's superlative haughti-

ness and humiliation, the anecdote of Solomon and the bees, lessons from the life of the Lord of Burleigh, the mastery of instinct over self-control, are dealt with tersely in easy verse

The learned author wants his effort to be judged by its intrinsic merits and that it should not be relegated to the back-ground as there is nothing new in it, which has not already been said before. In this connection he quotes the famous verse of Kalidasa पुराणमित्येव न साधु सर्वं न चापि कान्य न प्रमित्ययम् । सन्त परीक्ष्यान्यतरदभजन्ते मूढ परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥

This is a legitimate claim for him to make. There can be nothing but praise for this attractive collection of verses. The style employed is simple, and there is lilt and flow of language, the metres employed are appropriate, and the ideas of the author are fertile. Mostly he is on *terra firma* and does not allow his poetic imagination to run riot. Poetry of this kind is welcome and is bound to be widely appreciated. Lovers of Sanskrit owe a deep debt of gratitude to the distinguished author for this laudable enterprise.

New Delhi }
11-1-1951 }

N CHANDRASEKHARA Aiyar

An appreciative evaluation by

Dewan Bahadur Sri K. S. RAMASWAMI SASTRIGAL

Retired District Judge, Madras

I have perused with much pleasure and profit the book of Sanskrit poems entitled **PADYA-PUSHPANJALI** by Mr V Subrahmanya Iyer Principal Rameswaram Devasthanam Patasala Madurai. That such a work should appear in 1950 is itself proof of what Pandit Jawaharlal Nehru describes as the '**VITALITY AND PERSISTENCE OF SANSKRIT**' in his immortal work entitled **The Discovery of India**. I am penning this appreciative evaluation of these excellent and original poems on 26th January 1950 which is the day of the inauguration of the Indian Republic a fact which is symbolical of the new spirit pervading these poems as the Republic is symbolic of the new spirit pervading the life of India.

For centuries past Sanskrit poetry has been merely the pouring of mental molten metal into old moulds. Traditional themes and conventional sentiments ruled the minds from generation to generation. The author of this work has broken new ground and expresses the variegated panorama of modern Indian life with a refreshing modernity of outlook without in any way sacrificing Indian idealism or deflating the ethical and spiritual values of Indian thought and life.

I may refer first to his translations of some beautiful modern English poems and some original poems on western themes of high emotional sweetness. The poems GODIVA and BURLEIGH PRABHUH are not merely translations of two of Tennyson's splendid poems but are original poems bringing out well the inner spirit of the themes. The poem TANTU VAYA SILASA brings out the chastening beauty of the transformation of Silas Marner's soul by Eppie who was God's gift to a man who had lost his entire store of wealth. The poem PRAVARANA BHASHITAM takes a Japanese fairy tale and distils its emotional essence in simple and lovely verses throbbing with feeling. The poem UPAHARA is another fine poem breathing the sublime spirit of sacrifice. The poem on BISHOP HATTO is another fine gem combining humour and sentiment. There are splendid poems full of lofty emotion on Indian themes like DHATRI MOTI (NURSE MOTI) MANIKYA HARA etc.

Another novel and charming feature is that even the poems on old themes and religious subjects have a newness and directness and modernity of sentiment and presentation. The poem KANAKA PATTIKA shows the glory of compassion. The poem SAKUNTALA'S SOLILOQUY presents an old theme from a subjective angle of vision and with a new intensity of emotion. BHISHMA MAHATYAGA presents another old theme from a psychological point of view. RISHI SAMSMARANAM expresses our debt to sages in a new manner. ADBHUTABHARATAM, VAGVAIBHAVAM, SATI, ASHTAMURTISWAROOPAM TAPASSILATA, KAVITA-PRASADA etc., are other poems full of new and fine moods on old themes.

In my opinion the poems in which we see combined originality and modernity and beauty are those in which modern responses to life in India are sought to be picturesquely yet truly expressed. The poem SAMSARASTAVA (Song of Life) expresses the new mood of joyous acceptance of life. The poem PARASPARYAM (interdependence), expresses the need of reciprocal service. SRAMAPRASAMSA is a poem on work and labour. 'STRI' is a poem on feminine beauty and grace. VIRAVOPADRAVAH denounces the modern noise- nuisance. AVASKARAHARANAM exalts the bhangi. SISUSWARGA describes the glory of childhood which Tagore describes as the Crescent Moon.

Thus these poems are altogether in a new vein and are graceful, charming and are replete with fine thoughts expressed in diverse metres suited to the thoughts. I wish the work wide and ever increasing public appreciation.

Madras,
26th January, 1950 }

K S RAMASWAMI SASTRI

A LETTER OF FELICITATIONS

C KUNHAN RAJA

University of Madras
Triplicane (Madras)
7th March 1900

Dear Mr Subrahmanya Ayyar

I had occasion to read your poetic compositions in the 'Samskritam' very often. I was very happy to have the opportunity of reading some of your recent compositions in manuscript form which you gave me. I read through them very carefully.

Many people have said that Sanskrit just contains some good poetry and that it can be used by Pandits for discussing certain worn out theories on philosophical subjects. But I have always held the view that Sanskrit is still growing and is full of virility. You have shown that what I have said is correct through your compositions.

You command Sanskrit as a living language. The wide field you cover and the variety of subjects you handle show that Sanskrit can serve for all sorts of purposes even in modern times and many of your themes are of living interest.

The simplicity of your language and the lucidity of your expression show clearly that Sanskrit is a living language and that there is no touch of artificiality in it. Your versification is extremely natural.

You also show a rare command of metres and Sanskrit contains a very large number of metres unparalleled in any other language

If your compositions can be published they will be a real contribution to Sanskrit and also to the literary output in the country. Kindly accept my very hearty felicitations on your poems. I must also thank you for proving my view about Sanskrit being a living language through the way in which you handle the language

Yours sincerely,
C KUNHAN RAJA

AUTHOR'S PREFACE.

The good reception that these short poems had when they were read out to some of my friends here and elsewhere gave me the courage to present them to the general reader in the form of a book. Several of these were published in the years 1949 and 1950 in the "Samskritam" the Sanskrit weekly of Ayodhya to the editor of which I take this opportunity to express my thanks.

The collection consists of two parts. The first part contains pieces of a reflective nature and the second part narrations. The poems have been arranged in the chronological order of their composition. The pieces in the second part were written earlier than those in the first.

My most sincere thanks are due to the Hon'ble Justice Shri N. Chandrasekhara Iyer for having interested himself in writing a foreword to this book. I am deeply indebted to Dewan Bahadur Shri K. S. Ramaswami Sastrigal for his appreciative evaluation and to Dr. C. Kunhan Raja, M.A., Ph. D., for his letter of felicitations.

Due to the time spirit I have had to append an English translation of Part I for the benefit of those who are not as conversant with the glories of Daivi Vak as they should be. I hope the cognoscenti will excuse me for it.

I cannot adequately express my deep sense of gratefulness to Shris R. Ramjeeedoss Iyer, Zamindar of Kannivadi, N. M. R Subbaraman M.L.A., Madurai and A. Vaidyanatha Iyer, B. A., B. L., M. L. A., Advocate Madurai for their substantial financial help for the publication of this book.

Lastly, my sincere thanks are expressed to the proprietors of Sri Ramakrishna Press, Madurai for their prompt and neat execution of the work.

"Madurai, }
30-4-51 }

V. Subrahmanya Iyer

SOME ADVANCE OPINIONS.

**The Hon'ble Shri K M Munshi, Minister for Food
and Agriculture, Govt of India**

I find your Sanskrit poems interesting

**Shri Govindlal H Bhatt M A , Professor of Sanskrit
University of Baroda and Ag Director, Oriental Institute,
Baroda**

The learned author has succeeded in proving beyond doubt the wonderful force of the Sanskrit language wherein all the topics under the Sun can be graphically described. The variety of subjects including even some of the most important problems of the day, the mastery over language and the natural expression in suitable metres entitle the author to a high place in the galaxy of Sanskrit poets . ..

**Dr. A. Sharma, M A , D. Phil : Professor & Head
of the Department of Sanskrit, Osmania University,
Hyderabad.**

It was a pleasant surprise for me to go through your "Padyapushpanjali", which is a successful experiment in presenting modern, even foreign, thought and themes through the medium of Sanskrit. The contribution of modern India to Sanskrit poetry is not negligible, although unfortunately

not duly recognised But few modern Sanskrit poets if any have dared to deviate from the beaten track of poetic tradition and ventured as you have done on an experiment of modernizing Sanskrit Lyric—without disturbing Sanskrit idiom and expression

It is no exaggeration to say that the pieces contained in your Nosegay are sure to prove a source of delight to every Sahridaya By the way they also serve as a proof of the vitality and pliability of the Sanskrit language which can be used as a vehicle of modern thought as well as of ancient lore

---

**The Honble Justice Shri A S P Ayyar, M A,
JCS FRS L Bar at Law Judge, Madras High Court**

Long ago in England to an English audience of Latin Greek and English scholars I delivered a lecture on Sanskrit and said — Sanskrit is not dead — can never die — though the old days are gone and the old Kings are departed It will continue to live so long as the Hindu race is alive nay indeed so long as man cherishes lofty thoughts couched in sublime words Man the younger brother of the gods will certainly not abandon this language of the gods though now and then when he reverts to his other capacity of elder brother of the animals he may fume or scoff at learning this difficult language and advocate the study of only the much easier modern languages This is not peculiar to India the same thing is found in western countries regarding

the study of Latin and Greek and in modern Turkey regarding Arabic and Persian. But when the animal needs are over and leisure comes the human heart craves for something higher than a work-a-day language and scoffs at the very difficulty which it sought to avoid before. This is only natural just as a hungry man hates the delay involved in washing his hands and waiting for the dishes to come before beginning his repast but the same man will not only wash his hands but also put on a special dress-suit and wait for guests when his work is over and he is entertaining. So no one need despair about the future of Sanskrit. By its intrinsic greatness Sanskrit is as free from the need for public popularity as an elephant in a procession is from the need for many people to follow it. Your book shows the correctness of my opinion and I congratulate you on it and the variety of subjects ancient and modern including Scavenging! The verses run smoothly and nobody will suspect that they are in a language 6000 years old.

Sri T S Balasubrahmanya Ayyar, M A L T,
Inspector of Oriental Schools, Madras State

the compositions are very well written the
& y' fluent diction good and idea novel. I am sure you
will appy yours if earnestly and ere long you will attempt
to publish your writings so that sabridayas may read and
enjoy them

Rao Sahib Sri N Natesa Aiyer, B A ,B L , Supreme Court Advocate, Arupathi

the encomiums your works are receiving are in no way exaggerations They possess in them a rare combination of all the qualities which carry appeal to the modern public who, as you know, have no leisure or patience for high sounding phrases, grandiloquent word paintings, विलम्बकल्पनाs and strained अलंकारs Fresh striking ideas and concepts clothed in simple, mellifluous language free from pedantry and ambitious exhibition of scholarship in verse or prose are what are wanted now and your compositions are having them in abundance .. ..

Shri K Balasubramania Aiyar, B A ,B L , Advocate "Ashrama" Luz Mysore

Principal Subrahmanya Aiyar has kindly requested me to give my impressions after perusing his book of Sanskrit poems entitled " Padya Pushpanjali "

Mr Subrahmanya Aiyar commands a simple lucid and charming poetic style He possesses all the qualifications that are necessary for being a reputed author of Sanskrit Kavyas He has dealt with a variety of subjects forming the theme of his poems and exhibits originality and versatility The fact that he has been able to secure appreciations from scholars like the Hon'ble Mr Justice N Chandrasekhara Aiyar, Sri K S Ramaswami Sastry and Dr Kunhan Raja is clear proof to the reader of the true merit of his poetry and of his Sanskrit scholarship I have great pleasure in commending this book to the Sanskrit loving world

---

श्रीः

॥ पद्यपुष्पाञ्जलिः ॥

यन्दे गङ्गास्यं सरुलं निषेव्यं विघ्नौघहन्तारं मुमाकुमारं ।

पूर्णं पुराणं गणनाथमीशं कविं प्रसन्नं निखिलार्थसिद्ध्ये ॥

स्मरामि पितरं नित्यं कविं कर्मपरायणम् ।

पितृव्यं च जगत्प्राप्तं कविकेसरिणं गुरुम् ॥

॥ पूर्व भागः ॥

1. ॥ संसारस्तवः ॥

मा ब्रूहि संसारमसारमेतं विषादगर्भयन्त्रैः कदापि ।

सत्योऽस्ति न स्वप्नमयः प्रपञ्चो धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ १

भूतं लयं गच्छति नित्यताम्यौ गूढं तमिन्नेव भविष्यदेव ।

एदयं च जीवद्भुवि वर्तमानं धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ २

देहो न यन्धाय तु कामनैव तां छिन्धि सद्यो मवर्तीह मोक्षः ।

अस्यानुवृत्तिश्च शरीरपाते धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ ३

नियतं ते नैव गतशणो नु कालस्य वेगः एतु तादृशोऽस्ति ।

संशय्यते यद्भुवतोऽपि सत्ता धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ ४

नैकान्ततो जन्म सुखं न दुःखं मुखं कुरु त्वं समतावलम्बात् ।
 त्यजाथयोमे स्थिरधीर्मन्वे धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ ५
 मुक्त्वा स्वकीयत्वमतिं क्रियासु चेष्टस्व बुद्ध्या जगतः क्रियेति ।
 अवाप्यते चाभ्यसनादियं धी धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ ६
 अप्यल्लपातेऽप्यचलो भवेस्त्वं बुद्धिस्तवदीया यदि निश्चितैवं ।
 तर्केषु तुष्टिकुरु माऽस्थिरेषु धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ ७
 अक्षय्यं आदिहि तमेव चान्तो व्यक्तस्तु मध्यो भवतीह माययात् ।
 असत्यबुद्धिं प्रविहाय तस्मिन् धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ ८

२ ॥ ऋपिसंस्मरणम् ॥

वचनमकृतकं तत्प्रसृतं यन्मुखेभ्यो
 जगदखिलमपश्यन्ध्यानयोगेन येच ।
 इतमुजि सकला वै देवता येरिहेष्टा
 भवतु नतिरियं तत्प्राक्तनेभ्यो मुनिभ्यः ॥ १
 असुरपणिमुखानामाकृतीः प्राप्यच प्रा-
 गधिधरणि चरन्ती पापशक्तीस्तपोभिः ।
 नरकुलसुखहन्त्री. प्रोपयामासरुद्रै-
 र्महितशमगुणा ये ज्योतिषा दीप्तबद्धेः ॥ २

विपुलतरमभूद्यन्मानसं विश्वतोऽपि
 प्रतनुतरमणिष्ठादप्यणोः प्रोहलास ।
 विदितविषयजाला आपरादावरं ये
 दिदिशुरवनिभूत्यै धानशाखास्समस्ताः ॥ ३

जरिलगहनचेतस्तत्त्वमालोडय सम्यङ्-
 मनुजसमुदयस्य श्रेयसे सस्मर्ये ।
 चिरतरचरितं, सद्धर्मसेतून्वयन्धु-
 स्समलमत च धर्मं दाश्वर्ती यैः प्रतिष्ठाम् ॥ ४

ययमिह सुचिरस्थं धर्ममेपां प्रवृत्ता
 विपरिणमयितुं चामूलतो दृष्टवीर्ये ।
 विनयमुपगतास्तान्संस्मरन्तो महर्षीन्-
 प्रशममनुविशाम प्रश्रमादीदृशाद्द्राक् ॥ ५

3. ॥ कविताप्रासादः ॥

आविर्भवत्यलिलभांस्यवधीरयन्य-

इशब्दाद्वयेन महसा रचित पुराण ।
प्रासाद एव महतां निबधेन, तुङ्गो
व्यूढाकृतिसिन्धुरत्नर प्रियभारते न ॥

१

ज्योतिर्मयात्किरणजालमत प्रसरं-

नून प्रकाशयति ते जगदन्यथान्धं ।
वागस्य कर्तुरहिता विलसत्यदृष्टं
मूल दृढ रसनिधि कुतुहान्वितानाम् ॥

२

रामायण प्रथमकाव्य ममर्त्यतेजो

वाल्मीकिना कविकुलस्य पितामहेन ।
आविष्टुत, विरचितो जगतीप्रदीप्तो
व्यासेन भारतमयश्च विभाहिमाद्रि ॥

३

एतद्वय मुनिकृत भवति प्रतिष्ठा

हर्म्यस्य निश्चलतरा रुचिरा विशाला ।
छायां ययो कवय आश्रितवन्त एते
रम्याणि चारुतरकाव्यगृहाणि चक्रु ॥

४

आध्ययवद्भवनमत्र बृहन्कथारयं

क्रीडागृहं क्षिप्रकवेक्ष्य, तथापुराणं ।
यद्वा परं हि निपुणैरियमाद्यभूमिः,
प्राप्तोपिता विषय भावजिघृक्षयाया ॥

५

निर्माणकर्मणि ततो विधयः प्रविष्टा-
स्त्वाभाविकत्वविरहस्तनुराविरासीत् ।
भूयानिर्देशानमभूत् पुनः प्रभूतं
विस्मापकानि रचनानि तदोद्भितानि ॥

६

नैयर्ग एष विपुलः किल दृश्यं भाग-
स्तत्र प्रधानरचकः कविकालिदास ।
शाकुन्तलं सहस्रयाम्भस्त्रलेऽपि लोके
मेघं च ते न निरगुर्वेविशस्सकृद्ये ॥

७

भासाभ्यषोष भवभूतिमुग्धाः कवीन्द्रा-
स्त्वृष्टपाठृतानि रसपुत्रनिकेतनानि ।
रहोज्ज्वलानि विदधुर्नयभूमिकां तां
पाणादयोऽत्र वृत्तभूरिपरिश्रमाश्च ॥

८

सारस्यदानिरधिषा, वृत्तवन्धभूमा,
शब्दात्पतातिनिगिडा, ऽर्धदग्निताच ।
भूयस्ममामघटना, ऽमरणातिमन्ति
पधातुर्ला ददतिरे, विदतः प्रकाशः ॥

९

गेहानि तानि विज्नान्यधिकस्वराणि
 प्रायो जना विजहतीति किमत्र चित्रं ।
 भूयोऽप्यदांभिकपथेन पुरादत्तेन
 पुष्टं प्रभाभरयुनं क्रियतां सुहर्म्यम् ॥ १०

4. ॥ पारस्पर्यम् ॥

पारस्पर्यं प्रभवति महान्धर्म एको जगत्यां
 यद्वापापारे प्रचलति सुखं लोकवृत्तान्तजातं ।
 सूर्यस्सूर्यं ग्रहसमुदयं नित्यमाकर्षतीत्यं
 ते चान्योन्यं, सहकृतिबलादभ्यरे सुस्थिताश्च ॥ १
 सूक्ष्मालोके कचिदपि दशोर्मार्गमायाति किञ्चिन्-
 नैवद्रव्यं विरहितपराधीनतं विद्यते यत् ।
 आरभ्याणोस्सरसिजभवाण्डावसानं च याव-
 द्धर्मस्यास्याधिकरणवशो वर्तते सर्वलोकः ॥ २
 विस्पष्टं वै नरदिविषदां यज्ञसस्त्रप्रदानं,
 वद्धावम्भोनिधिजलमुचौ सेव्यसत्सेवकौ च ।
 भार्या भर्त्रो नृपजनतयोर्वन्ध एष प्रसिद्धो
 लोके चेत्यं प्रकृतिनियता बन्धुता नित्यसिद्धा ॥ ३

सर्वं यूयं सकलकरणं कर्म नित्यं कुरुध्वे
 जानीध्वेवा न फलमश्वितः प्राप्यते तस्यवेति ।
 शायो याति धर्मिकरकृतं वस्तु भोगाय नास्य
 ग्रीहि वासो न खलु लभते कर्षको वायको वा ॥ ४
 इत्यंशानां जगति चलनं दृष्टमेकार्थसिद्ध्यै
 चिन्त्यं त्वेनद्यदग्निलगताभ्यर्थता कापिजन्तून् ।
 निर्यध्येमान्मयदुल्लतया कारयत्युपपापं
 प्यन्तिर्जातिर्जनजनपदा देपदष्टामियच्च ॥ ५

5 ॥ प्रकृतिः कला च ॥

वान्नं यन्म्याज्जगति महिने चित्तमरंजकं तन्
 तदमीमंशं ललितमधुरं वैश्वमर्थं यदीयं ।
 भीमं कदा दहनकरणं घण्टनण्डात्मकं यद्
 दुर्गारूपं भवति भुवने नद्यदीयार्धमन्यन् ॥ १

रूपं यस्या विल भगवताऽयार्धनारीभ्यरेण
 म्यादि धूमुग्मितवनकुचाघञ्जिनं चातिरम्यं ।
 र्धनारेण्डासफणिनिटिलाद्यादि भीमं गृहीतं
 माभ्यगमात्ता प्रकृतिरुभयाकारभृदोभयीति ॥

देव्यास्तस्या इतिशुरिह नरोऽतृप्तिस्तन्मुसृष्टं
 शानोद्धृत्याऽजनयत कला, आहलादाणवाहं ।
 शान्ता घोरा अनिखिलपदार्था भृश निर्मितावै
 नारम्सगो भुविधिजयनेऽयं कलादेवतारयः ॥ ३

इत्थं धन्यं नरकुलमहो यम्य भोगाय सन्ति
 ज्योत्स्ना नद्यः पिकरुतसुमाद्रीनि च प्राकृतानि ।
 गेहारामादि चतुरकलाकल्पितं विद्यते यत्
 काव्यं गीतं च ललितकलासंप्रदिष्टं यदन्यत् ॥ ४

भोगे यादृश्यधिकविधता तादृशी नाशने स्या-
 द्विचट्टात्पाकमिधनमृगं भीषणोऽस्येव लोकः ।
 यन्त्रालंभसोऽसुहरणचर्णं भीकरोऽत्यन्तमद्य
 प्रज्ञोन्मेवो न निधनकृते किन्तु भद्राय भूयात् ॥ ५

6 ॥ शकुन्तलास्वगतम् ॥

मारीचमा श्रममिमं मम चागताया
धारिप्रतापसकुलैरमिकाटक्ष्यमाणं ।

वर्षाणि पञ्च समतीयुरदोभनाया
दीर्घाणि सेदयदुलानि कथंचिदेव ॥ १

किं जातमद्य ददनेन समुत्सुकाऽहं
किं वा भविष्यति सुखं मम दुःख भाजः ।
किं सङ्गमादिह परं नृपते स्मृणु मे
किं वा घटेत स ममाग्र नृदुःप्रयेदो ॥ २

पुरगानुपुरगविविधया म्मृनयो गताना
मघोन्मिगन्ति भ्रमदुःखविमिश्रिता या ।
ताताधमे मृगकुलैर्ममह वधिंताऽहं
पृथान्तरता य सलिलैरप सेचयन्ती ॥ ३

दृष्टा नृपेण तमहं च निरीक्षमाणा
राम परस्परगतोऽञ्जनि सद्य एव ।
भन्यागता मपुमया दिवसाः कथं ये
नीताद्य तेन सह विस्मरणं नु तेषाम् ॥ ४

संग्रेषिता तदनु भर्तृगृहं ससत्त्वा

तातं सखीयुगलमेणशिशुं लतां च ।

साक्षा विहाय, मनसा बहु चिन्तयन्ती

गत्वा क्रमेण पुरुराजसभां प्रविष्टा ॥

५

तत्राशनेर्निपतनं, कृपया जनन्या

अप्रागम ध्व, नृपते मम शोकहारी ।

श्लेहस्य बन्ध उदभूजगत ध्व मर्ता,

तप्ये ततोऽतनुतपांसि पतिं स्मरन्ती ॥

६

गाधेस्सुतो जनयिता परिवृत्तवर्णो,

मातातिमानुपकुला, परिपालको मे ।

तातो महान्कुलपति, वंसनं च शिक्षा

मुप्याश्रमे, पतिरहो भुवनप्रकृष्टः ॥

७

किन्त्वेष भर्तृविरह स्सुतरामसहो

नार्हामिदं निरवधिश्च विभाति यो मे ।

कामं निपीडयति, किं यत कारणं स्या-

द्राजा न धर्मपरमो यदवस्थिति मे ॥

८

हृद्धारिणी निगदिता किल मानुमत्या

वीक्ष्याङ्गुलीयरुमसावधिगत्य तथ्यं ।

ताम्यत्यहो मम कृतेऽनुशयाभितप्तो

यस्यान्तरे मम च तिष्ठति लोक एकः ॥

९

सख्यौ च ते विदितशापकथे प्रिये मे
 मैवापराधसहिते कथितं तु ताभ्यां ।
 आद्यश्यकत्वसमये प्रदिशाङ्गुलीयं
 प्रीत्येति, भाग्यविरहात्पतितस्तु तीर्थे ॥ १०

तातं घनौकसमयैधितघन्तमेष
 केहाद्ग्रीमि किमहं प्रति कृत्यविज्ञं ।
 दुर्वाससा सुतपसा चरिते मदीये
 मुख्यं हि कर्म कृतमस्य फलं त्वनल्पम् ॥ ११

दण्डः कृपाविरहितः परिकल्पितो यद्-
 भर्तुं च विस्मरणमेव च विप्रयोगः ।
 मन्ये स दैवघटितः परिशुद्धिमागो
 येनेह पावनतरा भवितास्मि नूनम् ॥ १२

आतिथ्यकर्मणि नियोजितवान् पिता मां
 विस्मृत्य तन्नृपतिमेव विचिन्तयन्ती ।
 नावेदिपं मुनिवरं समुपागतं तं
 शाप फलं च विहिताकरणस्य युक्तम् ॥ १३

कामान्धयाऽऽचरितमेतद् धर्मजुष्टं
 सामान्यया वनितयेव पशुत्वभाजा ।
 धर्मानियन्त्रित इहास्त्यशुभाय काम-
 स्तप्ताः कलङ्कनिचयास्तपसा भयाद्य ॥ १४

त्यक्तं प्रियात्वमधुना गृहिणीत्वमाप्तं,
 संयोगमत्र सुखि मे हृदयं ब्रवीति ।
 जाने कथं स इति नैव, विधिरंलाढ्यः ॥
 शक्रस्य साहस्य कर्तुं मसावयासीत् । १५

द्वित्रेष्वहस्सु पुनरागमनं च सिध्ये - .
 मार्गस्य मध्य इह दर्शनकाङ्क्षयासौ ।
 तिष्ठेत्कदाचिदिति चा शृण्वं मुनीनां
 स्यादेवमेव, भयताच छुभसंगमो नः ॥ १६

7. ॥ अद्भुत भारतम् ॥

नद्योऽद्भुताश्शुभजला वनराजयोऽमी
 तुहा नगा जलनिधे रमणीयतीराः ।
 पुष्पं फलं विहगजातमनन्तवर्णं
 ज्योत्स्नाद्भुताऽमृतमयी मधुरतैव च ॥ १
 धर्मास्स्थिरा श्रुतय आदिविधर्जिता या
 अत्यद्भुताः प्रगतय स्सकलेऽपि शास्त्रे ।
 यस्मिन्स्तपोऽध्ययनरीतय ईडनीया-
 स्सहृदयवस्थितिरियं समता न यस्याः ॥ २

किन्वेतदद्भुततरं यदिहास्ति येना-

दानं जुगुप्सिततमं निखिलेऽपि लोके ।

संलक्ष्यतेऽधिकगुणं महितं च विज्ञैः,

शक्तो जगत्त्रयजयेऽत्र परिग्रहाशी ॥

३

धर्मः प्रतिग्रहणमीरित आसवाग्भिः

न व्यक्तिगो विधिरयं सकलोऽपि वर्गः ।

विप्राख्य एव निशितेन हि तेन बद्धो,

रिक्तोऽप्यसाचखिलपूर्णतया विभाति ॥

४

यगो भवेद्यदि कदाचिदयं धनार्थं

विप्रत्वहानिरुदियात्सहसैव तस्य ।

निस्सत्त्वशस्त्रनिहतारिफुलाश्च विप्राः

स्वां जीयिकां परचितैः कलयन्ति तुष्टाः ॥

५

दारिद्र्य धर्मपरियद्भजर्नाघपूर्णं

लोके किमस्ति वरभारतवत्प्रदेशः ।

किं वा विधानमिदमेव सुदेशमेतं

धातुं न पारयन्ति मूर्धतले परेषाम् ॥

६

अर्थावशाः क्षपित भोगतृषा जगत्याः

क्षेमाय तेऽनवरतं व्ययितस्वकालाः ।

रक्ष्या. कथंचिदपि ते घृतसत्त्वलक्ष्याः

रक्षन्ति संस्कृतिमिमां भुवनाद्भुतां ये ॥

७

स्वातन्त्र्यलाभचरितं किल भारतीयं
 भात्यद्भुतेष्वतितरां मकुटायमानं ।
 त्यागाश्रयाज्जनतया परिघर्ष्य हिंसां
 युद्धं प्रवर्तितमहो विजयो विचित्र ॥ ८

8. ॥ भीष्म महात्यागः ॥

- स्मृते भीष्मेऽ धृप्ये स्मरणपथमारोहति बृहन् -
 नगानां राजासावुदधिनिबद्ध आतिगहनः ।
 नयागारापातो भुवनशुरुगाम्भीर्यं भरितः
 पृथुः प्रांशुर्देवालयसुविलसद्गोपुरगण ॥ १
- महान्धर्मी वीरः प्रसर मम धाप्यस्य नुत्तये
 विचित्रं यस्यासीज्जननमिह चिन्तानभिगतं ।
 प्रतिज्ञार्थचिन्त्य प्रथितमवनौ यस्य भुवि च
 त्रिलोकीचित्रं तन्मृतिचरितमत्राय कथय ॥ २
- प्रयत्ने कंसारेः प्रशमनविधौ हन्तविफले
 प्रवृत्तिस्संरब्धा समरहरणाय द्रुततरं ।
 कुरुणामाध्यक्षे कुलतिलकभीष्मश्च निहितो
 घृतोऽहं हन्यां नावददिति वरान्पाण्डुत्तनयान् ॥ ३

युयुत्सुनां द्राता रणभुवि समेता उभयतर -

समं प्रातर्नेतृ प्रवरकुरुवृद्धेन क्षटिति ।

तथैव व्यूढाश्च द्रुपदसुतवीराग्रमणिना,

निदेशं चाकाङ्क्षन्प्रहरणममी दातुमतुलम् ॥ ४

तदानुक्त्वा कंचित्सरभस मगाद्धर्मतनुजो ,

व्यजानाद्धर्मं यः कृतदृढमति भौष्मशिविरं ।

निहन्तु क्षत्राणां जयविलसद्दानाकयशसो

ध्वोपायं धर्मिन्प्रवद तय नत्वेत्यकथयत् ॥ ५

अवोचद्भीष्मस्तं सद्यद्दयो यत्स समये

पुनर्मागच्छेति चलतु रणं तत्र जयवान् ।

सुतः पाण्डोरेवं च निगदितवाचन्तनुभवस् -

समक्षं वीराणां प्रबलकुरुशल्यं किल यच्चः ॥ ६

जगत्यां चारित्रप्रथितपुरुषाः केऽपि विदिता -

धारित्रे कस्यापि श्रुत इह न सन्धि पुनरयं ।

वरं पृच्छत्येको अलमिव वधाख्यं लघुतया

प्रवीत्योमित्यन्यस्सममति रहो केयमनयोः ॥ ७

जनिर्वा मृत्युर्वा जनयति न मेऽं कृतधियां

सदा ये धम्यान् प्रसितमनस कर्मततिषु ।

तथापीयं चित्रा व्यवहरणरीतिः खलु तपोः

परः पक्षः स्मो वेति परिगणना यन्न बुधयोः ॥ ८

भटानामाघट्ट स्तदनु चलितो वेगघटित

श्वृत्तं ब्रह्माण्डप्रकटमतिभीमं प्रमथनं ।

भरु भीष्मशस्त्रं निचय इव संख्ये च तटितां

वभासे तेजस्वी प्रलयसमयं स्नाकलयति ॥ ९

अहान्यष्टावेयं तुमुलतरमायोधनम भूत -

क्रमाद्भागो भूयस्त्रिधनमगमत्पाण्डवगले ।

अधान्येषु धर्म श्रक्तचक्रितो भग्नहृदयो

ययौ सास्त्रस्तूण गुणवशागाङ्गेयसंविधम् ॥ १०

प्रणयोवाचैवं “परजर! भवान्यावदजितं

विभर्त्येतच्छस्त्रं मम किल न तावज्जयमति ।

समायाता विद्वंस्तव हननवेला कथय मा -

मुपायं सद्यस्त्वं समयहरणं मा कुह विभो ” ॥ ११

“अयादीस्त्वं सत्यं भरति मयि शस्त्रं गुणनिधे

प्रहर्तुं शक्तो मां न भवति पुमान्कोपि जगति ” ।

निगद्येवं भीष्मः क्षणमिव स चिन्तापरिगतो

“यदि स्यादन्तो मे निहतमिह दुर्योधनबलम् ॥ १२

कथं कुर्यामेतां विदितमिषय पक्षविहतिं

परित्याज्यो लोके विरहितगुणस्त्वोऽपि पुरुषः ।

परो ब्राह्मक्षिप्रस यदि गुणयान्नजकुलजो

विशिष्यारण्यश्चेति किल विदुषां तिष्ठति मतम् ॥ १३

मयंतावन्तं धं समयमुपितं करवगृहे

क्रणं तद्व्यावृत्ते युधि निविधमेवागितरणात् ।

करिष्येऽहं साधो मुकुंषिपति साहाय्यमधुना

मदन्तस्योपायं कथयितुमिदानीं व्यग्रमितः ॥ १४

विनिश्चित्येवं श्राक्शुक्रवृषभ ऊचं वृषसुतं

“ चरित्रं मे पुरं विदितमग्निलानां शुभमते ।

निजाभीष्टं साऽग्न्या मयि गुरुमुग्धेनालभत न

प्रसाद्याऽलब्धाथ त्रिपुरहरमस्तोकतपसा ॥ १५

यं मद्वातायै, तदनुच विवेदानलमियं

समुद्रता भूयो द्रुपदतनुजा सा स्मृतियुता ।

ततस्स्थूणाकर्णात्ममधिगतपुंस्त्वाऽद्य च पुमान् -

शिखण्डीत्यग्न्याग्न्या निगदितमिदं देवमुनिना ॥ १६

तत्राकार्षं मद्यदशपथममुमात्मान्तरिति च

त्रिय वा त्रीपूर्वं प्रति युधि न युध्येय त्रिपुहन् ।

शिखण्डी त्रीपूर्वं स्तमिममधुना वीरविजय.

पुरोधयाजी मां त्वरितमपशरं ग्रहस्तु ” ॥ १७

महात्यागी धर्मघ्नपरिवृद्धो धर्मजलधि -

यंहो धर्मघ्नश्चेभंवति किल भेत्ता स्थितमति ।

जनित्वा धर्मेणा नुपहत धृतिं जीवति तथा

मृतिं चानेनासावुपदिशति धर्मिघ्नतमिदम् ॥ १८

७ ॥ वाग्वैभवम् ॥

अये वाक्चिन्ना त्वं तव विभवलेशो मयि कृपा -

वशात्ते संक्रान्तस्तमिम मधुना त्यस्तुतिविधौ ।

नियुञ्जेऽहं सद्यस्तनु तमतनुं येन महिमा

तुला नो यस्यास्ति प्रगुण इह वर्ण्येत निखिलः ॥ १

पृथिव्यादीनां त्वं प्रभवसमयात्पूर्वम् भवत् -

समाश्रित्येव त्वां सकलमिह खण्डं बहुबले ।

विना त्वां शब्द ! स्याज्जडमिव जगन्मूकयदपि

प्रपञ्चस्सोर्थानां तिमिर इव भेदेन रहितः ॥ २

असाधारण्येन प्रविलससि नरे गीर्बहुविधा

न जाने जन्तूनां वचनमितरेषां प्रति भुवि ।

उदक्ताशुत्कर्षः प्रबलतर पयास्य विदित -

स्तथापीयं श्रीमते खलु विजयते तस्य शिखरे ॥ ३

नरस्य व्यापारास्तव वशगता अत्र हि ममे

समारब्धं वाक्त्वां यतत इह सर्वोऽपि सततं ।

परं कस्यापि त्वं न वशमयसि क्रीडनपरा

भजन्ती वैपुल्य विपरिणतिमप्यूर्ध्वविलसिता ॥ ४

10. ॥ श्रमप्रशंसा ॥

श्रमं कृत्वाः पूज्यो भुवि हृदयपर्वश्च हितकृत्
 न नीचो नोच्चोऽस्ति श्रमिजनगणे सर्वविधया ।
 श्रवणको राजा च सिधनिविगच्छने भेदरहितौ
 स्ये वा यन्त्रेवा न विस्तद्वशभावोऽङ्गनिचये ॥ १

क्रियां कुर्वन्कर्मिं निजनिषिद्धशक्त्यार्जययुतो
 रतिं पश्येत्तस्मिन्फलमनुपजेत स्वयमपि ।
 अयं न्यायस्सर्वो हृग्निहरमुखानां दिविपदां
 तथा नृणां चैव श्रुतिनिगदिता कर्मसरणिः ॥ २

श्रियो घोढारस्तद्वहनपरिखिन्ना इव नरा
 प्रयासे शरीरे कथमग्निं न जातु प्रमुञ्चिता ।
 धनप्राप्तं पूर्णं सुखमनुभवन्ति श्रमकृतां
 प्रकोपायाजम्भ प्रकटितनिजोत्कर्षमतय ॥ ३

श्रमो वित्तं प्रज्ञा त्रितयमिदमैश्वर्यजनकं
 प्रीतीर्णं मिश्रेणां समुदिततया मङ्गलकृते ।
 न कस्यापि स्वतंत्रं भवति सकलं न्यास इति च
 प्रजायेतेयं धीर्येदि मुनि भवेत्स्वर्गविभव ॥ ४

अहताद्या आढया श्ररणचलनं दारदलन
 निरुपे मन्थन्ते च कृपिमवलित्ता परभृता ।
 परेषां साहाय्य श्वसितुमपि चाञ्छन्ति कृपणा
 कथं म्वायत्तानां श्रमरतिरमीषां न विषय ॥ ५

मतेस्संपत्तिर्था भवतु धनसंपज्जनिमतां
 श्रम ते शारीर फलदमिह कुर्यु प्रतिदिन ।
 यथा स्याहोकोऽग्न श्रममय उदात्तो बहुफलो
 यथा च न्यकार श्रमिहृदयवर्तो बहिरियात् ॥ ६

नित्रेकस्या धीश्य परिपदि न भाति प्रमवितु
 विनोद उर्जाणा निरतिसमये ये किल जना ।
 नटा गातारोऽन्ये धनभरहराश्चैव यदुश
 श्रमी नो पर्याप्त लभत इह भर्तु गृहगतान् ॥ ७

स्थित प्रच्छायेषु द्रविणमधिकं कोऽपि तनुने
 प्रयस्यंस्तापे य प्रतनु भजते वेतनमय ।
 यपुर्वीर्यान्नाम प्रवल्तरमास्तां मतिरल
 तथाप्येगोऽधर्म्यो विजय इति भात्येव सुदृशाम् ॥ ८

11 ॥ रजो विलासः ॥

अन्तर्बहिश्च परितो रजसावृतोऽहं
 तस्मिन्निमग्नमनिशं जयनं मनश्च ।
 ईषत्स्फुरद्गुच्छिदसत्प्रकरावलम्बा
 दुग्मज्ज्य चक्षिं कुतुहलघुं तद्विलासान् ॥

लीके प्रवृत्तिरखिला रजसो विलास -
 स्तन्च्छासने सपदि नृत्यति सर्वजन्तुः ।
 चैतन्यविष्फुग्णमेतदधीनमेव
 प्रस्थानदुर्लभतराद्भूतभूमकृत्तत् ॥

आक्रम्य सत्त्वमतिदीनमिहाग्रहेण
 प्रायो रजो जितनुते स्वयमेव राज्य ।
 स्वप्राभवं प्रकटयत्यघनौ नरेऽस्मिन् -
 रागं च मन्युमजितं जनयत्प्रकामम् ॥

कामं करोति भुवनं कल किल्लक
 व्याप्ताननो भ्रमति च ग्रसितुं ततोऽन्यत् ।
 क्रोधो महान् परमकारुणिको न लोके
 हातुं सहेतुं तृणमप्यपरस्य हस्ते ॥

लीलाविभूतिरनयो भवति प्रपञ्चस -

संसारकर्मनिचयस्य च चोदकौ तौ ।

स्तैन्यं यधस्समर आक्रमणं च वैरं

दैन्यं छलं कपटता बहुधा चरन्ति ॥

५

भग्नात्सितात्किमु रजः प्रसृतं सुसन्धात्

संप्राप्य घर्णनिकरं लसतीह रक्त ।

यत्रैव जृम्भति गुणो ऽखिलदम्भधीजं

क्रीडन्ति तत्र बलयद्भुवि वर्णभांसि ॥

६

विद्या अमानुषकुले कथयन्ति वै स्त्री -

रागेत्सव प्रचुरवर्णयुताः पुमांस ।

इत्येव किन्तु नियमोप्युभयो नृलोके

भूयो विवेकयति दृश्यत एव चित्रम् ॥

७

शक्ते धनस्य समयस्य च भूरिभागे

प्यर्थाश्रितो भवति संसदि वेषवृद्धो ।

आवश्यकार्थकरणे विनिव्युज्यते चे -

दंशोऽस्य कश्चन सुखं भवितेव नूनम् ॥

८

विद्याश्रमा यनिमठालय यज्ञशाला

स्थानानि यत्र नियत भुवि सात्त्विकत्वं ।

तत्रापि ताण्डवमहो रजसो नितान्तं

तत्तादृगस्य जयत एल्लु विक्रमौघः ॥

९

किं नागतोऽस्य वसरोऽस्य निरोधनाय
 संस्थापनाय महितस्य च सन्त्वभूम्न ।
 यावत्स्फुरन्ति भुवने स्थिरतां प्रपन्ना
 शान्तिं ध्रुवाऽकितवता शुभधीश्च तृप्तिः ॥ १०

12 ॥ सती ॥

लसन्त्याख्यानां प्रबलतर राजन्यचरिते
 नृलोकेऽन्यत्रापि श्रुतबहुगुणा यत्र युवति ।
 युवानं शत्रूणां कुलजमकरोत्स्वप्रियपतिं
 ततश्चेयं क्षेहात् पितृपतिगताः क्लेशमवहत् ॥ १

त्रिलोकेशः पृथं बटविटपिनो मूलतलभाङ् -
 मुमुक्षूणां मोनात्परमकृपया मार्गमदिशत् ।
 ततस्स्माय देवः परिणयति दक्षस्य तनुजां
 तथा देव्या साकं च सुखमवसद्यश्चिरतरम् ॥ २

द्युलोके जात्वासीद्यलवदुपजाप प्रति शिवं
 महेशत्वं तस्यापलपितममर्त्यं मन्दवशै ।
 प्रतीक्षां चक्रेऽवसरमवमन्तुं च कुधियो
 विना हेतुं द्वेषो महति हि विनाशस्य समये ॥ ३

स दक्षो द्वेष्टृणामविषपदमास्थाय बहुशः

पुरो नन्दीशस्या कुरुत शिष्यनिन्दां युसदसि ।

शशापायं द्राम्यस् तनुत इह हित्वा शिष्यहवि -

मैत्र्यं शीर्यतास्याथ शिर इति च स्यादसुरभीः ॥ ४

प्रवृत्तिस्तादृशे भयशिथिलिता भूतत्रिल सवे

स्वयं दक्षः कर्तुं तदनु चलितोऽहंशुहतकः ।

अशेषास्सम्भारास्स्वपदसदृशा स्संदिरचिता

निर्लिपादशालायां च, समुदलसन्मोदभरिताः ॥ ५

अनाहता पित्रा भुवनजननी विश्वविनुता

सचिन्ताभूद्देवी व्यथितहृदया कर्मणि पितुः ।

अहो वृषान्धत्वं प्रियदुहितरं मां न गणयन्

पतिं मे भूतेशं स कथमवमन्तुं कृतमतिः ॥ ६

अकार्यस्याकारं परिणतिमयं चाविदितवान् -

प्रमूढा धीश्चास्य प्रचुररजसा गाढतमसा ।

विपत्तिग्रहाण्डप्रलयजनिषा निश्चयभवा

निवर्तेतायं किं, जनरु तव मर्गो नु किमयम् ॥ ७

पितुर्गहर्मावन्वययति च गन्त तव पुरो

ममाद्यातो याचे पतिमहमनुज्ञां प्रियकरं ।

विमृश्यं पृष्टस्तदनु शिवया शङ्करविभु -

निर्घागदा देवी सुभृशमनुमेने कथमपि ॥ ८

प्रपिष्टयां सत्यां पितृशुभचिकीर्षीं सवसभां
 प्रवृत्तस्तां दृष्ट्वा हसितुमवलिप्तस्सुरगण ।
 उपेक्षयैतद्देवी पितरमुपसृत्यानतवती
 परीतं विण्णघातं खिणयनवधूटी स्फुटमदम् ॥ ९

विनीतिं भूनां तां निधनमधिगन्ता स जनकः
 क्षणे तस्मिन्मग्नस्स्वमहिमनि दीक्षामुपगतः ।
 अपीमां नाद्राक्षी शरणपतितां लोकजननीं
 पदार्थं स्सत्त्वादयो न हि पतति दृष्टी मदजुषाम् ॥ १०

शुचा देवी नष्टं पितरमनिवर्त्य च वचनैः
 प्रयुध्यैषा शालामतिश्रुटिति मुक्त्या परशिवं ।
 प्रपद्य प्रोवाचेत्यथ पितृमृगान् दण्डविधिना
 पति प्रेयान् लोके सततमितरे यावदनयाः ॥ ११

13. ॥ प्रज्ञाविपरिणतिः ॥

पश्यन्त्येकेः प्रकृतिविकृतिं स्वात्मभासं च साक्षात् -

मेधावीर्याद्गहनतरमप्यर्थसाधं विदन्ति ।

प्रीता माताऽथ च विवृणुते स्वीयरूपं समस्तं

भान्ति प्राप्ता कृपय इह ते तत्त्वविद्यानदीतः ॥ १

अन्ये सर्वे ध्रुवणपठनैः क्षान्तिवृद्धिं लभन्ते

दाप्ताः ग्रन्थाः महितमहतामात्मसात्कुर्यते च ।

प्रेष्येते कृमय इव संख्यातिगाः पुस्तकानां

लग्ना घर्णाः सपदि शतशस्तत्परं भक्षयन्ति ॥ २

शूर्या मृतिः किल जनिमतां तावता वै यद्भूनां

स्येषां नायुष्यधिकमपरं लब्धुमेते यतन्ते ।

एषां मध्ये कतिपयजना भूरिपत्राणि जग्म्या

शान्तायस्थां शुमिकुलनिजां कीटभावं भजन्ते ॥ ३

सादन्त्येते भुवि विरचिताः पुष्कराशीननेषां -

शक्ता ध्याप्युद्रलितुमसिलं पङ्क्तिशो ग्रन्थकीटाः ।

ग्रन्थादन्यत्स्यमिह न ते मन्दनेऽयस्थितं यद् -

ज्ञानं तेषां परिमितमहो यद्द्वितीयोक्तिलब्धम् ॥ ४

अन्ये केचिद्विरलविरल्यसंवृता. पुस्तकात्तै-
 र्भावग्रामै रनिशमलैस्सन्निशन्तस्समाधि ।
 कालं कंचित् कृतवसतयः कल्लासंनिमयाण्डे
 प्रज्ञारूप प्रणिहितविचो नूतनमन्यत्पचन्ति ॥ ५

अण्डं भित्त्वा तदनु विभवो जातपक्षा ख्यन्ते
 प्रज्ञा चैषां विगतविशया निश्चिता संनिभका ।
 नास्मिह्लोके भवति सुदृशामद्भुतं विप्रियं वा
 तादृक्प्राज्ञा जगति मनने नेतृतां याग्निसुका. ॥ ६

14. ॥ हल्लोकः ॥

विद्धि त्वां नर जीवलोकवसतिं कर्तुं यदीच्छा सुखां
 वृत्तीश्चित्तविस्तृतीरहरहस्तेमृश्य तत्वेत्सया ।
 वीक्षस्व प्रथमं क्रियांस्त्वयि गुणस्तन्त्वेन संशोभितस
 संपश्ये अ सुविस्मयाय सकलास्सन्त्यन्ययेति द्रुतम् १

हल्लोके तव बेचलं न वमसि त्वं क्रितु धोरामृगा -
 श्श्वानन्याग्रजगालकुक्षरमुख्य अप्यत्र तत्तादृशाः ।
 पर्यायादथवा समे समदिता प्राक्रम्य यत्त पद
 स्वोच्छ्रायच विधाय सम्यगनिजं त्वां तन्वते न्यकृतम्

पूर्वं त्वं किल वासमेभिरकरो वन्यं वने सङ्गतो

बुद्धे रीर्यविजृम्भणादथ, च तान्जित्वा वशं प्रापयः ।

एते ते स्वपराभवं हृदि गुरुं कृत्वेव पृथ्वाग्रहा -

त्वां प्राप्तं पुरमद्य नो विजहति त्यच्चित्तमाक्रम्य भोः॥ ३

धीशक्त्या ध्रुवमेव निर्जितवता बाह्यान्मृगान्प्राप्त्यया

विद्राव्या न तथा सुखं मतिमता संचारिण श्रेतसि ।

उद्योध्यस्तय चित्तगूढयिलसंक्षमस्फुलिङ्गः कृशम् -

संदाहाः क्रमशस्तयया मृगकुला धृत्वा धूर्तिं ये हृतात्॥ ४

एतयं सुचिरं मदाद्यवगुणै र्संलक्षितान्प्राणिनो

दूरीकृत्य क्षमादिभिश्शुभगुणै रापूर्य चेतोऽखिलं ।

ते पूर्णा नरतां समेत्य मधुरां जीवेर्यदा ज्ञानभास् -

संसारस्तय भूरिमोदभरितो भायाः सुशुभ्रस्तदा ॥ ५

15. ॥ एकाकी ॥

एकाकी विस्तृतेऽस्मिन् जगति बहुजने संचरामीव जाने
 नानाप्रज्ञानं प्रभिन्नान्मतगुणचरितेष्वन्यहं लोकयामि ।
 सल्लापादीन्करोमि प्रचुरपरिचयात्साकमेतैश्च हार्दान् -
 प्रायो भिन्ने मदीयात् पथ इह सकला प्रक्रमन्ते विचित्रा १

दैर्घीं सिद्धिं प्रपत्तुं विपुलतरमहामन्त्रमार्गप्रविष्टाः
 केचिद्यन्त्रे च तन्त्रे निजनिखिलमनस्सन्ततं सन्निवेश्य ।
 पूजां कुर्वन्ति दीर्घां बहुलसुमचये कुरुल्लब्धैस्सुवर्णै -
 र्वैद्यादीनां निकामं पृथुफलजननीं श्रद्धधाना नितान्तम् ॥ २

केचिल्लोके धनार्थं निरवधिसमयं त्यक्तनिद्राविहाराः
 स्वीकृत्वाणां प्रयत्नांश्च समधिकतरान्यापयन् त्यात्मनुष्ठा ।
 देवं कंचित्स्वकलुप्तं मनसि कथयित्वा निदशुचित्वेन भूय
 कुर्वन्तो द्रव्यलब्धे रुपचरणशतैस्तं भजन्ते च दत्ता ॥ ३

अन्ये केचिज्जगत्यां हठसरणिमिमामाश्रितास्सिद्धिलब्धे
 प्राणानां यन्त्रणाद्ये निजहृदिचरतां प्राप्नुमिच्छन्त्यभीष्टान् ।
 जीवग्रहादिचर्वानवरतनिरता केचिदन्ये रमन्ते
 शब्देध्वायुश्च यावत् कृतपरिचितयो ह्युद्योगोपान्वितेषु ॥ ४

यानानाहम्यराक्तानयि परिहर तान् पूर्णभावं यदीच्छे -

रन्तस्स्थान् सद्गुणांशान् विचिनुहि कणशश्चास्मितां सन्निहत्य ।

जीवेरन्यार्थमित्थं कचन च पुरुषं घोषयन्तं न वीक्षे

सर्वो दम्भप्रियोऽस्ति प्रतिनिभिपसदाचारसक्तो न कोपि॥ ५

16. ॥ अष्टमूर्तिस्वरूपम् ॥

ग्रहाण्डानि गृह्यन्ते यदुदरधिवरे नौकुलानीय सिन्धौ

कल्लोलानां प्रवाहः प्रसरति नियिडो यत्र भाविषुदादेः ।

यस्या ज्ञाने प्रमुग्धा अपि नरमनस श्वेय विद्वद्वेण्याः

फेदो रुद्रस्य या सा लसति सकलसूरादिमा व्योममूर्तिः॥ १

आकाशो युद्धिलभ्यस्तनुमयपवन आधिगम्यस्तथासी

प्राणाधारोऽग्निलानां स्थिरचरयमुधाज्जग्मिनां ध्वासभाजां

कुर्याणस्माहचर्यं तनुजहुतभुजो जीवदध्यांयुदानां

नादानामाश्रयो यो मसृणसरणरुद्धाति नित्यं खगानाम् ॥ २

भग्निर्जीवस्य चिह्नं नरमुददतुलः पावकः शुभ्रमूर्तिः

पर्यायेण प्रकाशं दददहनि यथा सूर्य परोपि रात्रौ ।

आर्याणामप्रदेवो निविलमत्तभुजां हृष्यबोढा शिखाया -

नाहता सभ्यताया असुरभयकरो भाति चाथयेणस्तः ॥ ३

आपस्सन्ति प्रतिष्ठा स्सुतृषितजगत आमृतत्वं भजन्त्य -
स्तिस्त्रोऽवस्था प्रयान्त्यो भुवि पदमखिलं व्याप्नुवन्ति

[प्रकीर्णः ।

वर्षाकारेण पृथ्वीं तदनु च सरितामात्मना थार्द्रयन्त्यो
जीवान् सर्वान् विशन्त्योऽशनरसमिलिता प्रापयन्त्योऽ

[श्रमेयाम् ॥ ४

भूतानां या गरिष्ठा पृथुनरपतिना लम्बिता वीजवापा -

नुद्भिज्जस्य प्रसूतिश्च पशुखनिजयो भारवोद्री धरित्री ।

पृथ्वी प्रेष्ठा च दात्री जलफलकुसुमैश्शोभिता विश्वद्वया

सेव्या मृत्यन्तरैर्या प्रभवति महिषी योषमा च क्षमाया ॥ ५

अर्कस्त्रैलोक्यदीपो ग्रहसुपरिवृतो वंश्रमीति स्वयं यो

वीक्षाकुर्बन्त्यधावत् पदमुपरि वहन्ज्योतिषां संप्रयाणं ।

प्रास्यंस्तेज श्रतापं धरणिमुखकरं दूरतो धर्मकन्द

मैश्या जन्तून् प्रशोध्या थ नियमयति तान् कर्मसु

[स्वेपुनित्यम् ॥ ६

चन्द्रोऽस्मत्प्रीतिमूर्तिं हरशिरेसि लसत्पुष्पपुञ्जो मनोज्ञस्

स्वीयान् पीयूषकल्पान्कि रंति करमयान् सुस्वरान् गायकांभ ।

ज्योत्स्नापूरे च तस्य प्रवहन्ति समहान् सिन्धुखज्जृम्भते द्रा

गाहादेन प्रपूर्णा आ हृदयकुहराः प्राणिनां प्रोत्तरद्गाः ॥ ७

घर्मानेवाचरन्त्यस्सततमिह जगत्कर्मनेता च होता
 खृष्टीनामीश्वरोयं किल परतनुबल्लोककार्यकनिष्ठः ।
 भक्ता चैवाश्रमेपोऽनुभवति हि तनू भुज्यते चाप्यमीभि -
 जान्नैजं स्वरूपं चरति यदि नरो याति तूर्णं
 [स पूर्तिम् ॥

17. ॥ विरावोपद्रवः ॥

रटति करदृष्टं कुपकुरा युष्कुर्यन्ति
 प्रगतनगरमध्ये शृण्वतो रायराशीन् ।
 श्रयणकुहरतोदा रुत्रिमान् प्राकृतोसा -
 ययति न विपयत्वं तादगल्पोऽस्त्ययं हि ॥ १

इह नरगणजल्पः पण्यवीथीप्यजलं
 क्रयविनिमयकर्मण्यात्तपोपोऽतिरुक्षः ।
 रयिरदयति यायन्नैव तावद्विशन्ति
 द्रुततरमथ रथ्याविक्रयकोशफाराः ॥ २

गहमहमिक्षयायं शब्दगुम्फां श्रुत्वा
 कपिफणिष्ठपदपासंयुतो मिश्रुवर्गः ।
 प्रतिगृहमुपयात द्योदयादादिनान्तं
 कलयति नरकं द्राम्लधुमीपदगृहिभ्यः ॥ ३

सुरभवनतटाका भुक्तिशाला अ नद्यो
 रटनशतविदीर्णा आपि विद्यार्थिवासाः ।
 विरटनविनियुक्त अदसुरक्षितोऽयं
 भवति च शमवृद्धि सुत्क्षयो दीर्घमायुः ॥ ४

प्रवहणनिधनानां यन्त्रनिर्मापितानां
 खररथनिचयै र्यो भूतले व्योममार्गे ।
 कमिह धिरचितं तं वस्त्रि कोलाहलं यो
 भ्रमयति नरचितं वर्धकोत्थैश्च चोपैः ॥ ५

प्रतनतरदिनेषु प्रस्थिता धिध्रमार्थं
 प्रति वनभुय मेवं, येषु वासो नगर्यो ।
 अभयदनिविडश्च प्राकृतो दम्भवर्जो
 यदि नगर इदानीं शान्त एकस्सदेवः ॥ ६

18. ॥ अवस्कर हरणम् ॥

नरस्य व्यापारं सकृदियं विचारं नयसिचे -

द्विंश फलेशं पश्येस्सकलमिममस्मिन्हि घटितं ।

मलानामुत्प्रादस्तदपहरणं चैव सततं

मनोवाक्यायैर्यत्परंतरेर्मितो नैति किमपि ॥ १

अयेक्षांकुर्वाणा गिरिकुलसमायस्करचया-

पुराणां धीधीषु प्रतिदियसमात्तानपखृतान् ।

कथं भावा. पूता अपि नरन्ममाजं प्रकृतिजा

विजानीयुर्यान्तीत्यनुभवगता मस्य मलताम् ॥ २

जुगुप्सन्ते येभ्यस्स्यतनुजनिमद्भयोऽपि मनुजा

घहन्येतान्यन्ये शिरसि हि मलान्यादरभरा ।

प्रविभ्राणाद्भुद्धिं प्रतिपदममी ये मलहरा

नमस्कार्या नित्यं भुवि नरकविद्रायणचणाः ॥ ३

असत्पादिसाया ह्य सकलमलानां प्रजननं

नरस्तान्पुद्गुर्नु विरचयति राज्यं यद्भुविधं ।

मनोदोषाणामुद्धपनकरणे निर्मलधिषो

पूता भाचार्याणां निखिलमलमालोद्भयहन्ताम् ॥ ४

अशुद्धे निधत्ति व्यपगमनमाने प्रयतिते
 विभात्यस्मद्गीत्यै प्रथममवशिष्टं प्रतियुगं ।
 तथा चेदासृष्टेः कतिपयबुधोद्दृष्टजननं
 युगं सत्यं दूरे भवति यदि सत्त्वे न नरधीः ॥ ५

19 ॥ स्त्री ॥

शक्तिस्थानामधेयं स्त्रि जयसि सहसा पुंस आक्रम्य तेज.
 वीर्यं शक्नोति लोके क इह कथयितुं भूरि सौन्दर्यशले ।
 अर्धं त्वद्रूपमन्यजगति कलयसि स्वीयमर्थं ययेच्छं
 नार्हिमस्ते विस्मयन्ते तव विबुधवरा ये महत्त्वं विदन्ति ॥ १

एका व्यामोहय किं न दनुजनिबहान्विभ्रमौघैस्सुधेप्सून्
 किं लाघण्यप्रवाहे तव मुनिनिचया दारुकायां न मग्नाः ।
 चिन्तां नीते त्वदीये वशकरणबले विश्वतोऽमृभमाणे
 पर्याप्ता किं न रेखा तव भवि विजयार्थं किमर्थं तदर्धम् ॥ २

मूर्खत्वेनोन्नतन्तं दमयितुमवनौ या प्रवृत्ता पुमांसं
 लालित्येन, स्त्रि कार्यं निवहसि जगतो निस्सपन्नं प्रधानं ।
 उत्कृष्टं मातृभार्थं किल सकलहितं वोढुमत्रोन्मिषन्ती
 पुंभावो यत्र तत्र प्रविलससि मुदा वृद्धिमापादयन्ती ॥ ३

माधुर्यं स्तम्भयत्ते निवसति वदने किन्तु नेत्रेऽथर्वाष्टे
 तर्को भातीदृशो मे वितथ इव तव प्रीतिकृत् सर्वमेव ।
 प्रेक्षा वाचा स्मितं च स्थितिगमनलसच्चारुता मोहयित्री
 राज्यानां यच्चरित्रं जगति तदखिलं तावकीनांगलीला ॥ ४

तत्तादृक्ते गुरुत्वं यदपि विरहिता श्वेतनत्वेन विश्वे
 खीलिकेन प्रयुक्ता भुवि भृशमहिताः कौमुदी द्वे च सन्ध्ये ।
 क्षोणी नद्यो लता द्यौः परिपदपिसतां वाग्धुधानां कथा या
 संख्यानं कीदृगेतत्त्ववति मधुरिमा यत्रैव खीत्वमत्र ॥ ५

20. ॥ तपशीलता ॥

लोकेऽस्मिन्सुमहान्ति कर्मघटनान्यान्तं चहन्त श्व ये
 सर्वे ते विलसन्ति मानवकुल श्रेष्ठास्तपोऽलंकृताः ।
 तेषां बुद्धिरमन्दचेष्टनपरा लक्ष्यैकवद्धा दृढं
 निष्कम्पा सुखभीतिहेतुनिचयैरास्ते शिलासन्निभा ॥ १

पूर्वं हैमवती सुनिश्चयवती स्वीयं प्रति प्रेप्सितं
 तेने निश्चलसत्त्ववृत्तिरखला घीरा मुनिःश्लाघिता ।
 भूयिष्ठं च तपांसि, तुष्टमतुलं लेभे पतिं ज्यंबकं
 जेतुं यं न दशशक नेत्रघृणिना दग्धश्च चेतोभवः ॥ २

सावित्री स्वपतिं विहीनवयसं ज्ञात्वा चकार स्वयं
 पातिव्रत्यसुतीक्ष्णदिव्यतपसा दीप्तासिधेवे गुरुन् ।
 भर्तारं च, जगाम सार्धममुनाऽरण्यं दिने दारुणे
 तत्र प्राप महत्त्वतो मृतपतिं मृत्योः पुन आशिप ॥ ३

सर्वांश्चण्डगुणो मृकण्डुतनयः पित्रा वृतो लब्धसु -
 ग्रालोऽभ्यन्तरगूढदाहनिवहं पित्रोर्विदित्वा घृती ।
 स्त्रीयं षोडशयर्गकालकलितं दीर्घं विधास्यत्ययो
 रक्षामाप च कालकाल भजनात्कालश्च दूरीकृतः ॥ ४

विष्यानिर्भुवि भाति भारतभुवो यत्सर्पिर्निर्मापिता
 येषां वृत्तिरभूद्य धर्मचरणे यद्वै तपश्शश्वतं ।
 नालं वक्षुमियं हि पूर्वनियतिः पूर्णवमास्तेऽधुना
 यावच्छक्ति तपस्विशीलमखिलः श्रेयोऽर्थिर्भिगृह्यताम् ॥ ५

21. ॥ स्वाश्रयः ॥

नरस्यार्था यावत्सरलगतयस्तावदिह सः

स्वकां शक्तिं मत्वा चरति मुचने मानरहितां ।

मदान्धः प्रारम्भान् विरचयति श्रोत्रावचगुणान्

फलं त्वेषां शब्दव्रजयति विपरीतं च धृतिमुद ॥ १

क्षणादस्मात्किञ्चित्प्रविशति भ्रयं तस्य हृदयं

न निर्गच्छत्येतत् किल पतनमाचास्य वपुषः ।

विमेल्यस्मिल्लोके स चलति तृणेचाप्यरिधिया

प्रणश्यत्याश्वस्य स्वकगरिमचिन्ता विशिथिला ॥ २

उपायाः प्रोच्यन्ते कुशलिभिरदृष्टार्थघटके

नरो ये तान्भक्त्या श्रयत इह विघ्नस्य हतये ।

उपास्ते देवज्ञानं जपति फलकाङ्क्षी मनुगणान्

मुहुर्जिज्ञासास्य प्रति शकुनधर्मान् कृपणिनः ॥ ३

किमित्यस्य स्थाने नर इह न गृह्णाति शुभदं

स्थिरं धर्मं नित्यं फलमपि यदीयं च जगने ।

यथा निर्माकोऽसौ सपदि गतश्वस्वाथयवलो

विमुक्तो भावेभ्यः परवशकरेभ्यो विजयते ॥ ४

22 ॥ तदानीमिदानीं च ॥

नासन्नो सत्तदानीं प्रतिसमयममुं वच्मि दूरे न वाचा
 माविर्भूतप्रपञ्चे मनुजकुलमुदैत्कालमेतं ब्रवीमि ।
 क्रव्यादैराक्षसे भूरसुरकरदिभिः क्रूरकृत्यैश्च पूर्वं
 संक्रान्तारण्यकौघं नैरवसितमभूमध्य एतद्वजस्य ॥ १

घोरान्बुद्ध्या नियम्याशुनिशिततरया वैचयोगाच्च, शश्वत -
 प्राबल्यं स्वं मनुष्यः कथमपि विदधे मेदिनीकृतज्ञभागे ।
 उद्गच्छत्यस्य पश्चाद्वसनविपयिणी चिन्तना पूर्वतोऽत -
 श्चिन्नं पापाणस्तण्डं वंपुरलमकरोदस्थिर्भयः कपालैः ॥ २

आप्ततूष्णप्रदोषं भ्रमणमुदरसंवर्धनार्थं च युद्धं
 भ्रातृव्यैश्चास्त्रहस्तैस्सह सह्यसनैर्विद्यते यस्य नान्तः ।
 मध्ये नृत्यं च गानं घनरवसहितं योपितां मण्डलेऽस्य
 स्त्रीणां पृष्ठेऽनुसारः प्रतिदिवसविधियोंऽर्थकामप्रयुक्तः ॥ ३

आरण्यस्यास्यवाण्यां शिशुवचन इव प्रायशो गीतमेव
 स्वादिष्टाश्चाद्गुम्फा अकविसमुचिताः प्रास्त्रवंस्तत्प्रसंगे ।
 आस्तामेतत्किमस्मिन्नारभुवनपरा बुद्धिरासीच्च धर्मसं
 मर्षं नास्मीत्यं तद्वैतिगादप्यक्तः संस्रियाहीनमास ॥ ४

तन्नादयं तच्चर्गीतं समररसिकता सैव भक्तादिलब्धै
 तत्कापट्यं फलाप्त्यै नरपरिषदि संदृश्यतेऽद्याप्यनूनं ।
 बीजावस्थां च धर्मो न किल परिजहौ सभ्यतादोष एषः
 यावद्वृक्षस्स भूत्वा फलति न भुवने तावदस्या न कीर्तिः॥ ५

23 ॥ शिशुस्वर्गः ॥

चरित्वा संभ्रान्तः क्रमणकठिने पुस्तकवने
 नरस्तत्त्वान्वेषी विविधिलभना वै विरमति ।
 यदामीत्याश्वेनं यज यदि सुखेप्सुः शिशुगणं
 वियुक्तं दम्भाद्यैस्सरलगतिमानन्दजनकम् ॥ १

तदीयं संजल्पं मधुरमवधानेन शृणु रे
 भवेच्छीघ्रं ते विसरणमखिलानां खलु रुजां
 उदेत्येषां वाणी कथमथ च भाषास्समुदिताः
 कथं प्रज्ञा जाता विदितमिह कस्येदमधुना ॥ २

अहंता मोत्पन्ना न किल ममताया अपि जनिः
 प्रकृष्टं चैतन्यं स्फुरति दृशि सर्वत्र च शिशोः ।
 करोति क्रीडां यः शशिवृषभकात्रैस्तपचयैर -
 स्वयं स्रष्टवा लोका व्यवहरति चात्रैव ॥ ३

भवच्छेद काले दिशि च न शिशोरस्ति विदुषो
 विनाश्र भुङ्क्तेऽङ्घ्रिं पिबति च विना कृष्यति भृशं ।
 ददात्यन्येभ्योऽसौ स्वपरगणनावर्जितविध
 यथेच्छ यातां य करचरणचेष्टे. प्रकुरुते ॥ ४

सृजन्तस्त्रयसां विमलयदनैर्नृत्तहसितैश्च -
 चरित्रैरव्याजै रमृतवचनैश्चापि शिशवः ।
 विमुक्तान्गुर्याणास्त्रयविधपतितां संसृतिशुचौ
 निर्लिप्ता भौमा ये सफलरमणीयाद्भुतमयाः ॥ ५

24 ॥ भूतक्रीडा ॥

चरित्रं लोकस्याखिलमिह सुसूक्ष्मं कलयतां
 प्रकाश भूतानां विह्वलिरिति तूर्णं भवति तत् ।
 यदित्युर्लालास्ता प्रशमसहितास्ताधु सकलं
 पर त्वेषा रीति प्रसरति न सर्वत्र सततम् ॥ १

असाम्प्राप्येऽस्माक भरतवसुधाकोशभवने
 समृद्धे मस्याचै रहह महती भीरुपनता ।
 जना दृष्टा पुष्टा श्रुतिरिति निरयेद्राट्टिपतिताः
 चरित्रकम्पोत्थं हृदयदलन शोकचरितम् ॥ २

नरा गाधो वृक्षाः परिमुषितजीवा अयुतशः

क्षणाश्रीता नद्यः पुलिनमयतां चित्रसलिलाः ।

निधानं घारीणां परिणतमगाधं गिरिकुलं

विपर्यासेना भूद्विरिकुलमगाधं जलगृहम् ॥ ३

अहो क्रीडा भूमेः ! कुतुकचलिता प्राप्य विकृतिं

तनुं स्वीयां नूत्नामकुरुत ! नरम्यातिमहतः ।

वितन्धानायासान् सपदिवितथान्दीर्घचटितान्

विजानात्येषा किं स्वकृतविषमस्याद्य गुरुताम् ॥ ४

प्रकृष्टा कृष्टा भू नयनसमरक्षां गतवती

प्रदात्री सस्यानां निजजनगणेभ्योऽमिततया ।

इदनीं पूर्णाद्भि निरुपमघुभुक्षा क्षितितले

प्रमृष्टाः पन्थानोऽशननिनयनं व्योम्नि घटते ॥ ५

विना गेहं चासः कतिकति जना दिशु पतिताः

शिश्नूनां संख्यां को निगदितुमये पारयति न ।

मृतानां तोये भूविवरचनपात्योश्च गणश -

स्तिरोभूता सद्यस्सुचिरविरचिता संपदधुना ॥ ६

नरस्याल्पत्वं चावगमयितुमेनं नमयितुं

नितान्तं प्रोद्दृष्टं प्रकृतिरूपदेष्ट्री प्रचलिता ।

अघौघानां नृणां परिणतिरियं दैवविहिता

वदन्त्येवं लोके विषदमधिरुत्यापि विबुधाः ॥ ७

इदं कूरं नूनं नर इह यथावचरति यत्
 स पीडामुपघ्नामसरुदधनौ भूजलमुखैः ।
 इदं सोऽवोत्साही पुनरपि नवीकाररुतधी
 विंशिष्टां वृद्धिं द्रागविरचयति तद्विस्मयपदम् ॥ ८

25 ॥ भू भारः ॥

प्रभुं लक्ष्मीकान्तं कलशजलधौ कल्मषहरे
 शयानं नागेशे निखिलजगतीरक्षणगुरं ।
 भराकान्ता शश्वत् सजलनयना भूमिचनिता
 ययाचे देवाद्ये स्सहनगुणमयी भारहरणम् ॥ १

फलं धोरं शुद्ध कुर्यदुमुत्तानां भटधरा
 असत्येयास्तूर्णं रणभुवि निकृता निर्दयतया ।
 शिशुनामाधिक्यं कथमिह भवेद्दुर्वहभरो
 जनन्याश्चिन्न तद्वधमपि कथं सा वरयते ॥ २

गरिम्णा कुर्वन्तस्स्तनतमसुख भूरि गिरयो
 महद्भिर्व्याकीर्णा गहनवनपाल्यश्च तरभि ।
 गजाद्यानां यूथा गुरतरमृगाणां सुवहव
 कथं मात्रा भारा न परिगणितास् तेऽम्बुनिधयः ॥ ३

उपेक्ष्यस्संख्यायामतिलघुरसौ केन विधिना
 नरो भारो भूम्या यदधिकविबृद्धिश्च गणिता ।
 अयं वै हेतुस्स्याद्विभुरिह नरस्सृष्टिषु यतो
 गुणाश्चेष्टाश्चास्य प्रचुरमवधानं हि भजते ॥ ४

हृदो वृत्तिर्यावद्विलसति सती तावद्गुरु
 नरो, ऽमुंलोभादि स्स्पृशति यदि संयाति गरिमा ।
 मनो दुष्टं भूयो गुरुतरमपीहास्ति हि गिरे
 रिदं भूयिष्ठं चेदभिलपति भूमिः क्षयमहो ॥ ५

कियन्तं कालं सा भरमसहमाना श्रुवदना
 सुतानामन्योन्यं समरहननं काङ्क्षतु मुहुः ।
 सुसख्यं सेवन्तां लघुतरमिमे तृतिघटितं
 भूयो भारो न स्यात् सकलसुतवर्गस्सुखमियात् ॥ ६

॥ उत्तर भागः - कथानकानि ॥

१. ॥ गोदिवा ॥

- कथेन्निपुयां किल दुर्चिनीतो राजानकः क्रौर्यरतिर्धभूय ।
 राशी सती तस्य च गोदिवाख्या गृहीतरूपा भुवि शान्तिरेव ॥ १
- करं कदाचित् स जनैरसाध्यं निशुक्तवान्निष्करणं नियन्ता ।
 निशम्य चतं परुषं निदेशं मम्लुः प्रजा द्रागभृशशोकतप्ताः ॥ २
- अहो महद्वैशसमागतं नः कुर्मो वयं किन्नु विपन्निवृत्त्यै ।
 इत्थं मिथस्ताः कथयांषभूयु रपांशु रथ्यास्यतिमात्रभीताः ॥ ३
- अनन्तरं पौरजनाश्च किञ्चिदाहत्य धैर्यं सहजं विपत्तौ ।
 हृष्टं स्वकर्मण्युपतस्थिरे तं भूषं युवत्यस्स्थविराध्रवालाः ॥ ४
- त्रायस्य नः क्षिप्रतरं नरेन्द्र करेण तीक्ष्णेन नितान्तदुनान् ।
 कृतेऽशुभेऽन्यैरसि रक्षिता त्वं त्वय्येष रुष्टे शरणं कुतो नः ॥ ५
- श्रुत्वेति तेषामतिपेशलानि वचांसि भूपो रुदिताग्वितानि ।
 रोपेण तान् भर्त्सयतिस्व दीनान् जनोहिताद्वक्कुरुतेकिमन्यत् ॥ ६
- तपस्थिनस्ते परिभग्नचित्ताः क्षणात्सकाशाग्निरगुश्च तस्य ।
 सहस्थिता तन्निखिलं निरीक्ष्य देवी निकामं दयमानचेताः ॥ ७

- पेतासि लोकस्य हि रक्षकत्वा धुकं प्रजानामवधीरणं किम् ।
येभृशं वीक्ष्य दशां तदीयां निवारणं ब्रूहि कथं प्रसिध्येत् ॥ ८
- नाक्षप्यतां नाथ भवामि सज्जा कर्तुं प्रजार्थं यदपीह कर्म ।
त्युक्तवत्यां पतिदेवताया मुवाच दुष्टस्मितदूषितास्य ॥ ९
- पा मनीषा यदि वाजिरुढा वीथीविहारं कुरु वीतयाम्ना ।
थेति वाचं नृपधर्मपत्नी कृतस्मिताबोचदपांसुला सा ॥ १०
- पागे रतानां भयदायकं किं किं दुष्कारं भावि जगत्यमुष्मिन् ।
गोच वार्ता नगरीं प्रविष्टा देवी प्रतिज्ञातरणोद्यतेति ॥ ११
- थ्यश्च सद्यो विजना बभूवु रंतो गृहान्तस्सकलोऽपिलोकः ।
गरह्य घाहं वसनानिहित्वा चारित्र्यासा महिषी महार्घा ॥ १२
- चक्रमे मन्दतरं मुद्रासौ वीथीश्चतस्रो जनताशुभार्थम् ।
सादमासाद्य ततः क्रमेण पत्युस्सकाशं च यशस्विनीसा ॥ १३
- र्णी स्थिता सांजलियन्धहस्ता सती पुरस्तस्य विधूतदर्पा ।
ीलोलतायाः पुरतो महिष्या बुद्ध्वा नृपस्त्वं लधिमानमेव ॥ १४
- ज्जाहतो गद्गदया स्म वाण्या देविक्षमस्वेति कथंचिदाह ।
आहापयामास स सद्य एव निराकृतिं पीडयतः करस्य ॥ १५
- प्रजाः प्रमोदं परमं प्रपन्ना निर्व्याजधात्सल्यगुणाभिरामाम् ।
जमां दाशंसुर्नृपतिं च भूयो जायाप्रभावोदितसाधुभावम् ॥ १६

आख्यानमेतन्न समाप्तिमेति प्रजाप्रवादो यदि नायमुक्त ।
 छिद्रे कवाटस्य कुबुद्धिरेको वीथीगतां दिग्वसनां दिदृशु ॥ १७-
 विक्षिप्तदृष्टिर्हृतनेत्र आसीत् क्रियानुरूपं फलमाप्यते हि ।
 साध्वीकथां पुण्यरूपां पुराणीं पठन्तु सर्वे महते शिवाय ॥ १८

२ ॥ प्रावरणभाषितम् ॥

पुरी प्रशस्ता विपुला जपाने देशेऽस्ति काचिन्निसिलैर्निपेव्या ।
 शाला यभासे महतीहयस्यां विक्रीतमन्नं वसितेन सार्धम् ॥ १
 तामागत कश्चनसार्धवाहो वासाभिरांक्षी व्ययदो दिनान्ते ।
 भगारमेकं प्रविदेश तस्मै शालाधिपस्तर्पयसुखैरुपेतम् ॥ २
 शय्यागते प्रावरणावृतेऽस्मिन् प्राप्ते निशीथेऽस्तमिते प्रदीपे ।
 किं शैत्यपीडा तव ते किमस्तीत्याकारकै धेणुचयै निबद्धः ॥ ३
 संवादरुपश्च विराज एकस्तमुत्थितो जागरयन्मुहुस्तम् ।
 भीतस्त शय्यां विजही प्रधावन्नुवाच शालेशमुदन्तमेनम् ॥ ४
 न सत्वरं तेन विवेशगेहं निदानमेवास्य विचेतुकाम ।
 श्रुतं न किञ्चिन्न च दृष्टुमस्मिन् शालाधिनाथस्वमगारमारात् ॥ ५

तृष्णीं निवृत्तो वणिजश्च गेहमन्यत्रदिष्ट वसनाय रायाम् ।

आगन्तुकोऽन्यो दिवसेऽपरस्मिन्नवाप पूर्णोपितमेव वासम् ॥ ६

श्रुत्वाधरात्रे स तमेव श द निनाय रात्रेरपरत्र शेषम् ।

अनन्तर स स्वयमेव रात्रो सप्राप्य शलेश इदत्वगारम् ॥ ७

सुप्त प्रसुप्ताप परीतगात्रस्तत्रस्थितप्रावरणेन गाढम् ।

मध्येनिश तत्र यथावदेव श दश्चजातम्स च बोधमायात् ॥ ८

उस्त पुरस्तादथ धृष्टचित्तो विचिन्त्य हेतुसकलान्स धीमान् ।

अत्रेद्रुत प्रावरण निदान नाभूद्रवस्तस्य यतो निरासे ॥ ९

स तत्र पुन क्षेप्तुमना उवाह द्वितीयहस्तापणिकस्य हस्ते ।

तद्यत्सनाशादयमात्तवान्पुरा रभाण चित्र च तदीयवृत्तम् ॥ १०

गृह्णन्वणिक प्रावरण स तृण क्रीत तु यस्मात्पुरुषात्पुरेदम् ।

अविद्य तश्चावयतिस्स सर्वं प्रत्यर्पयामास च तज्जनेन ॥ ११

इयाय न प्रावरण किलेत्थ गृहे तदीयेऽवसता कुमारो ।

पिता च माता च मृतौ तु गच्छे आनोर्ययोर्विन्तमपीह नासीत् ॥ १२

अल्पे वयस्येव शरीरयात्रा प्रचालिता देहपरिध्रमेण ।

लब्ध न पर्याप्तमभूद्धन तत् क्रमेण वस्तूनि गृहस्थितानि ॥ १३

एकैकशो विक्रयमागतानि पित्रा विसृष्टान्यधनेन कानिचित् ।
रिक्थेषु पित्र्येष्वशिष्टमेकं निवारकं प्रावरणं हिमस्य ॥ १४

अन्योन्यमाश्लिष्टतनू निशाया माच्छाद्य तौ तेन हिमे प्रसुप्तौ ।
किं शैत्यपीडा तव ते किमस्ती स्यात्पृष्ठवन्तावसकृन्मिथश्च ॥ १५

अन्येष्टुरागाद्गृहवेतनाय स्वामी निवासस्य कृपाविहीनः ।
तौ वेपिनाथश्चमुक्तौ प्रवस्तुमदाफनुवन्तौ च जडाव भूताम् ॥ १६

निलज्जमेवावरणं तदीयं जहार वेगा द्रुदतोस्तयोस्तः ।
वभूय यस्मिंस्थिरतामुपेतं किंशैत्यपीडादिवचोऽतिभीमम् ॥ १७

निष्कासयामास गृहाश्वतस्मा त्यकावनाथाववनीतले तां ।
किं नास्त धर्मी किमुषा दयावान्बभूव चेत्तद्व्यसने कृतं किम् ।
प्रायो नरस्स्वार्थपरोऽस्ति लोके दयाच धर्मश्च बहो. पताका ॥ १८

अहर्गतं दुर्गतयोः कथंचिद्ब्रध्यातले क्षुत्कृशयोर्नितान्तम् ।
राज्यागता घोरतरा हिमेन भ्रात्रोस्तु चण्डेन परं गता न ॥ १९

अनावृतौ स्थण्डिलशायिनी तौ भ्रान्तौ प्रसुप्तौ न च विप्रबुद्धौ ।
प्रातर्जनास्ती निलयं प्रणिन्युर्हस्तै स्सहस्रेण विशोभितायाः ॥ २०

आख्या च यस्या भुवने दयेति तद्देवतायाः परमं प्रशान्तम् ।
देव्या दयाया न करास्महस्रं पर्याप्तिमेतुं प्रभवति लोके ।
कोटिश्चतेषामधिका न भायान्नरस्य दुःखे ह्यनुचिन्त्यमाने ॥ २१

3. ॥ कनकपट्टिका ॥

- वाराणसीपुण्यपुरे कदाचिद्देवालये विश्वपतेः पवित्रे ।
 मूर्तेः पुरः कोऽपि पपात पट्टो मध्येदिनं हेममयः प्रदीप्तः ॥ १
- ससम्भ्रमं जगुरथार्चकास्तं लेखंविचित्रं ददृशुश्च तस्मिन् ।
 भक्तो भुवीशस्य य उत्तमस्स्यात्तस्य ध्रुवं हाटकपट्टिकेति ॥ २
- ततोऽधिकारे पुरुषा नियुक्ता निःकेतने चिन्तयमानचित्ताः ।
 आघोषयामासुरनुक्षणं तां ग्रामे च द्रुतैर्नगरे च वाताम् ॥ ३
- आत्मानमेवाभिमतं पुरारेः कर्तुं व्यवस्यन्ति समे स्म तत्र ।
 प्रहीतुमेनं भगवत्प्रसादं जनास्समस्ता भृशमीपुरेव ॥ ४
- यजे रता ये निरवर्तयंस्ते क्रतून् विचित्रान् बहुदक्षिणाकान् ।
 वाप्यश्च कृपाश्च तडाकधर्या निर्मापिता भूरिश आत्यलोकैः ॥ ५
- संकीर्तने भागवतप्रकाण्डा नाम्नां प्रवृत्ता परमेश्वरस्य ।
 विचेरुर्ग्रीं गणनामतीता भक्तिं स्वकीयां प्रकटां विधातुम् ॥ ६
- असाध्यन् ज्ञानपथे निपक्ता जवेन चत्वार्यपि साधनानि ।
 प्राप्तुं परेशस्य परं प्रदानं प्राणान्नियेमर्हदयोगवीरा ॥ ७
- तपस्विनश्चेदरुदप्रवेगात्तपो महत्तुभुमथैशदानं ।
 इत्थं च घर्मेस्य जलृम्भिरे द्रान् स्फुन्धास्समग्रा नवया विभूत्या ॥ ८

अथ प्रकृत्ये दिवसे प्रदातुं क्षेत्रे महेशस्य शुभप्रसाद ।
दिग्भ्यस्समाभ्यः प्रययुः पुरीं तामपेक्षका. प्रत्ययपूर्णचित्ता ॥ ९

महोत्सवं तं तु निरीक्षितुं ये तत्रागता जानपदाश्च पौरा ।
मार्गोपमार्गा निविडा बभूवुः स्तैराशु काशी विललास नूना ॥ १०

रग्णा क्षुधार्ता पथि दुःखभाजो येऽवस्थिता पङ्क्तिषु मन्दिरस्य ।
करेषु तेषां कनकं वचसु न वित्तमत्ता ददुःखं मुखानि ॥ ११

तत्रान्तरे निश्चयमेव चक्रुः त्रिपञ्चितोऽसाविति पट्टिकाहं ।
धनं यदीय निखिलं वितीर्णं वयं गते कर्मसु पुण्यवत्सु ॥ १२

ततस्स धन्यो भुवनेशमूर्तेर्नातः, पुरस्तान्महतादरेण ।
यत्राचकादद्भुतहेमपट्टो दिनस्य मध्ये द्विशुणः ज्वलन्स ॥ १३

स्पृष्टस्स तेन स्वकरेण यावद्वभूव तावच्छिव सीसरूपः ।
भीतस्य हस्तात्पतितस्स भूयो भूतश्च हैमो जनविस्मयाय ॥ १४

अर्हत्तमानां धरणं यथावत्पुनर्मविप्यत्यथ भाचिवयै ।
आघोषणापीत्यमकारि सद्यः प्रवर्धयन्ती कुतुकं जनानाम् ॥ १५

आश्चर्यमेवप्रवदन्त एतत् सर्वेऽपि गेहं प्रति निययुस्ते ।
शम्भुप्रसादाहरणामिलापा दम्मेरिता धर्मपथे च वृत्ता ।
पस्पथिरे स्वीयमुदारभावं कर्तुं प्रकाशं भुवि मूढचित्ता ॥ १६

वर्षं च यातो दिवसस्समागत प्रस्पर्धिनस्तमिलितास्तभाया ।
चिराद्वृत कश्चन मासपट्के दाने यदीया व्ययिता महार्द्धि ॥ १७

असावगादग्रत आदिमूर्ते जंग्राह पट्ट च कुतहलेन ।
हा हन्त सीस समभूः स सद्य स्समेवभूतु भयविह्वलागा ॥ १८

महो विचित्रा गतिरीश्वरस्य नरस्य दर्पशतधाविभग्न ।
कालेव्यतीते पुनरेव मान्येर्निर्धारितो धर्मचरेभ्य एक ॥ १९

स्पर्शगत तस्य करस्य कष्ट जावूनद सीसमिदं प्रजात ।
भूमिं गता दैविकपट्टिका सा यभूव हेमी प्रथम यथा द्वि ॥ २०

सामाजिकानां हृदयस्थितिं का ब्रूमो वय विस्मयभीतिमिश्रा ।
संप्रेरितोऽत प्रभुणेव सद्यो देवार्चकेष्वेकतम पुरस्थम् ॥ २१

प्रामीणमेक जनमध्यदृष्ट ग्रहीतुमाक्षापयतिस्स पट्ट ।
तपस्व्यसो निर्वृतिपूर्णचेता पस्पर्श भक्त्या तमस्तेवह ॥ २२

अहो महो द्राक्प्रससार तस्मात् स्फूर्तिं भजद्दृष्टिहर च भूय ।
हर्षश्च शोको भयविस्मयौ च प्रापु प्रवेश हृदये जनानाम् ॥ २३

को वायमीशेन वृतस्त्वय किं कर्माकरोदुत्तममेष घन्य ।
असौ किल ग्रामिक एव कश्चित्साधु कुटुम्बी चरितस्वधर्मः ॥ २४

आगात्तदा पूरयितु प्रतिष्ठा वाराणसीमात्मवृता कदाचित् ।
गच्छन्गृह विश्वपतेस्तदर्थं ददर्श दीनान्गणशस्स मार्गे ॥ २५

धन यथाशक्ति विसारितेषु निधाय पाणिष्वनुतापपूर्वम् ।
कुप्रेन घोरेण निपीडिताङ्गं कंचित्प्रपेदे कृतहारवं क्रमात् ॥ २६

दूरीकृत यन्निरुद्धं मनुष्ये शोच्यां स्थितिं तस्य निरीक्ष्य तूर्णम् ।
अङ्गानि सर्वाण्यभिमृश्य पूर्वपाणी गृहीत्वा विकलौ निजाभ्याम् ॥ २७

ईशो महान्क्रष्टमिदं सहस्रं व्याख्याय तं नेत्रजलरसिक्तम् ।
इत्थं चिरं भद्रवचांसि भूयो निगद्य मन्दं विजहं स्वस्तम् ॥ २८

यस्यां ततो मन्दिरमात्मयौने लेंमे च चामीकरपट्टिकां स ।
देवस्य भक्त परमस्तलोके भक्तिर्निजा यस्य नरे विशाला ॥ २९

4. ॥ उपहारः ॥

नृपः प्रयातो मृगयार्थमेकदा

मासेषु यातेष्वपि नागमत्पुनः ।

अग्रान्तरे दुस्सहस्रेदनिष्ठुरं

दुर्भिक्षमेकं प्रविवेश मेदिनीम् ॥

१

ययाम धर्हि तपनस्तुदाम्णं

जलाशयाश्शुष्कतराश्च चक्रिरे ।

सस्यानि दग्धानि यभ्रुरञ्जसा

प्रजा नितान्तं कयलीकृताः श्रुधा ॥

२

शेकुर्नियुक्ता भुवि राज्यधारणे

नाज्ञाप्रयोगे रक्षितुं क्षणं जनान् ।

धाढ्यास्तथा संचितधान्यराशयो

नापारयन्दातुमतो निवारणम् ॥

३

कार्तान्तिकान् पौरवराः पुरोहितान् -

दुर्भिक्षहेतुं भृशखिन्नक्रमानसाः ।

पप्रच्छुरेतस्य च शान्तिफक्रिकां

“ भूयांश्च मन्युः फलितोऽत्र दैविकः ॥

४

प्रेयस्तम यज्जगतीह गण्यते

नृपेण दातव्यमिदं प्रशान्तये ” ।

प्रत्युचुरित्थं हृदयस्य दारकं

वचोऽप्रियं पथ्यमहो पुरोधस ॥

५

वलयर्थमेतेऽथ ययाचिरे प्रियं

रार्जी कुमारं क्षितिपाललालितं ।

शेम जगत्या, परिगण्य सोत्तमं

भृशार्जितापि प्रददौ स्तनंधयम् ॥

६

इष्टाश्च देवा स्समयस्समागतो

बलिप्रदानाय क्षिशुस्समाहृत ।

तावन्निवृत्तो मृगयागतो नृपः

क्षणान् न्यरात्मीदुपहारसंभ्रमम् ॥

७-

उवाच च व “ न्तिरणापि साधु नो

परोहितैः, किन्तु सुत प्रियोऽथवा ।

भार्ग प्रियं ” तत्तमहिषी निशम्य सा

चकार देहं द्रुतमेव देवसात् ॥

८-

नौकाधिरुद्ध पतितोऽप्सु बालः प्राणांस्तृणीकृत्य भया ररक्षे ।
घोरे प्रवाहे किमु तात कृत्यं न गण्यते त्वन्मणिहार हारि ॥ ९

पिताग्रवीत्पुत्र विचेष्टिनं ते नूनं महत्किन्त्यधिकं वृणेऽहं ।
क्षिप्रं कनिष्ठस् स्वरुथामभाणीत् कदाचिदेकत्र गिरिप्रदेशे ॥ १०

नयन्नजान्वीक्षितवानरि मे प्रान्ते प्रसुते शिखरस्य भीमे ।
आसन्नमृत्युं सहसामिधाव्य प्रजोध्य गृह्णन्मरणादरक्षम् ॥ ११

सद्यः पितोवाच तवैव हारो यदाचरो विस्मृत पूर्वधैरः ॥ १२

6. ॥ राजा कन्यूतः ॥

कन्यूतभूपो न्यवसच्छलथात्मा कृत्वाधिराज्यं सप्रयं महान्तं ।
रुरोध शश्राम जघान भूयो जहार चाजौ यद्युधैः सुमोप ॥ १

चित्ते चकाराधितटे चरन्स स्त्रीयानि कर्माणि जगाद् चोच्चैः ।
मरुत्सु चण्डेषु पयोधिमार्गे नयन् भटान् भीमतरान् रणेपु ॥ २

युद्ध्वाप्रवं भो विजयं बृहन्तं महीतले कस्य यशोऽस्मदीयम् ।
आस्यानलोकस्सहसान्ववोच दुष्प्रचशः कस्य महीतलेस्मिन् ॥ ३

राज्येन किं मे गलितं वयश्च धान्तोऽस्म्यहं पुत्रपरा अमी मे ।
कांक्षन्ति मृत्युं मम संप्रयाण कालस्समायात इतीय वेद्मि ॥ ४

मैत्रं महाराज भण प्रसीदे त्यायुकुशुस्सायुमुखा जनास्ते ।
वराणि पञ्चाशदसंशयं त्वं जीवेर्मनस्वी चलवान्यतश्च ॥ ५

जगज्ज धर्माधिगुरुस्सचैष्टः “कन्यूत भूपं प्रति मन्थिवर्य ।
वराणि पञ्चाशदिति प्रवक्तुं किं त्वं प्रमत्तः शरदः सहस्रम् ॥ ६

नराजिजीषु, निरिष्टृङ्ग उद्ये किं नैकदा स्तम्भयति स्म सूर्य ।
यूदाधिपो यावदरीं अह्नति निशाकरं छादयति स्म तावत् ॥ ७

कन्यूतदेवस्य मनो यदिस्याच्छप्यं किलेदं निखिलं तदैव ” ।
“किं शक्नुयामुत्तम धर्मरक्षि न्नुर्ध्वं स्थिरं कर्तुममुं पतङ्गम् ॥ ८

किं चाररोधे प्रमवेयमहं स्तारापतेः खे रजतात्मनोऽहं ।
मच्छासने तिष्ठति चन्द्रमाश्चेत् स्रोतांसि शास्यामहमस्य वार्धेः ॥ ९

अमी नरज्ञा अपि कुर्युराज्ञा माम्कामका ये मम संशयाऽद्य ” ।
व्यजिष्णपद्धर्मगुरुः प्रणम्य “प्रमोत्वदीया पृथिवी जलं च” ॥ १०

आभापयामास नृपस्तदानीं मग्भोधिमामन्य “विसर्पसर्प ” ।
पारत्यविप्रादपसर्प रे त्वं तिष्ठाम्यहं केनिल यत्र तस्मात् ॥ ११

उद्धृत्त वाताहत मासनं गा भर्तुस्तव त्वं भव निश्चलो द्राक् ।
 पादौ स्पृशक्षा मम मा समुद्रे"त्यस्मै ददावम्बुधिरुत्तरं किम् ॥ १२
 उच्चैस्तरं केवलमुज्जुघोष कल्लोलमाला महता जवेन ।
 तीरेऽभिपेतुः पृथुनादवत्यः पश्चात्प्रसेरु नृपति नरा अ ॥ १३
 धर्माधिकारी च मृषाप्रशंसी, राजादिदेशाथ कठोरवाचा ।
 "कदापि यस्सन्तु नमांसि मैवं नृरूपिणे नश्वरमृच्चयाय ॥ १४
 वशे समुद्रा अ भवन्ति भूमि र्यत्तेजसस्तन्नमत स्तुधीत" ।
 तत परस्तान्न कदापि भूपो दधार सौवर्णकीरीटमेपः ॥ १५

७. ॥ भर्तृविश्वासः ॥

शृणोति गोपः श्वश्रुगालयोस्समं

विराजमेकं भवणात्मकं, स्थितः ।

शिलासु कीर्णासु दिशत्यसौ दशा -

घयेक्षतेऽनन्तिकगुल्म इह्ननम् ॥

१

चक्षु क्षिपन्चै हरिपण्डमध्यतो

श्वा दृश्यते कश्चि, दसां न पार्येतः ।

चेष्टा अशान्ता अ भवन्ति ह्रीयुता

गोशं यथा पश्यति, भिद्यते रुतम् ॥

२

न तत्र कश्चित्परितोऽक्षिगोचरो
 निम्ने प्रदेशे जन उन्नतेऽथवा ।
 शब्दो न सीत्काररवो निशम्यते,
 करोति जन्तुस्त्वयमत्र किं स्थले ॥

३

सच्छन्नकोणः पृथुविश्रमालयो
 ,
 यावन्निदाघ परिहीयते स्थिर ।
 नीहारराशि विंपुलो न हैमन,
 पुरो भृगुस्तुङ्गतरोऽभिवर्धते ॥

४

स्यपित्यध कश्चन निस्स्वनो हृद्,
 स्थल सुदूर हृदये नगस्य तत् ।
 दूरे च मार्गस्य तथैव वेदमनो
 दूरात्तथा मानुषपाणिपादत ॥

५

कदाचिदत्रोत्प्लवते सरस्तिरो
 ३
 मीन प्रहिण्वन्निजशब्दमेककः ।
 काकस्य रावः परपै प्रतिस्वने -
 स्तुङ्गे प्रकामं शिखरैरनूद्यते ॥

६

आयाति तमेन्द्रधनुश्च नीरद -
स्तुषारसंघा पिहिनांवरा भृशं ।

सूर्योदयश्चापि परं तु मास्त
शक्तो न गन्तुं विद्वत्. शिलालिभिः ॥ ७

गोपः क्षणं तिष्ठति पापशङ्कया
पापाणामण्डेषु शिलासु याति च ।
श्वानैकदृष्टिस्तवयाति तीव्रया
यावन्न दूरं गतवान् स तावता ॥ ८

निरीक्षते मानुषमस्थिपञ्जरं,
भीतोऽतिमात्रं, परितो विनिश्चसन् ।
ह्यस्तुं चरित्रं च स संप्रपश्यति,
शिलोच्चयादुच्चतरात् सुसङ्कटात् ॥ ९

भयस्य भूमेः पतितस्स मानवः,
स्फुटत्यथान्ते विशदं समं तदा ।
सस्मार तन्नाम, सक', कुतः कदा

ऽऽ गतश्च पन्थानममुं, कदा गतः ॥ १०

इत्यादिकं, किन्त्वनिशोकनिर्भरा
निगद्यते यस्य कृते कथा मया ।

शृण्वद्भुतं तद्भुशशाश्वतं यश -

श्चिह्नं च यच्छब्दमयं समर्हति ॥ ११

श्वानः श्वसन्दीनतरं रुदन्नयं

पुनः पुनस्तन्निकटे तथैव च ।

मासत्रयं तद्विजने स्थलेऽ घस -

न्निदर्शनं स्पष्टम भूद्यथा दिने ॥ १२

यस्मिन्स पान्थो प्रियते स्म दुर्भग -

स्ततोऽनु तस्मिन्पद एव याऽथवा ।

भर्तुस्समीपे स्थितवान् स रक्षकस्,

तं दीर्घकालं कथमेव जीवितः ? ॥ १३

जानात्यसौ यः प्रददौ समुन्नतां

भक्तिं च विश्वासममुं प्रमातिगम् ॥ १४

8. ॥ प्रश्नस्य पक्षद्वयम् ॥

अध्वाधिरूढः शितकुन्तपाणि रापादमस्तं कवचावृतं च ।

कश्चिद्भूतो राजपथे कदाचि द्वेगाद्यया वीक्षितनैकयुद्धः ॥ १

तदाऽपरस्तत्सदृशः प्रतीपाद्देशाद्वयी कुन्तकरश्च मार्गे ।

आगा, दुर्भा तस्थतुराभिमुख्ये यत्रालसस्तम्भगतश्चखेट ॥ २

वर्णाधिनिष्ठा पठिता उभाभ्यां तद्दृश्यमाना कुतुकान्विताभ्यां ।

अहो प्रभा स्वर्णमयस्य कीदृक् खेटस्य वीरोऽवददेक उद्यः ॥ ३

तदय योधोऽपर उज्जुधोप भ्राजोऽद्भुतं राजतखेटजन्म ।

सद्यस्तयोराविरभूद्विवादः किं राजतं वा किमु हैममेतत् ॥ ४

अन्धोऽन्मयहं किं किमुवाहमन्धः परस्परं वाद इति प्रवृद्धः ।

क्रमेण घाग्न्यः प्रहरागता तौ कुन्ताहता पेतु रथपृष्ठात् ॥ ५

तां मूर्च्छितां मार्गचरो दयार्द्रैः सिक्तधाम्भसाऽच्छुद्धिचक्षुःशयानौ ।

अलम्भयच्छीघ्रमसूतयोचत किमर्थमेवं च कृतं युवाभ्याम् ॥ ६

उभायपि श्रोचतुरात्मपक्षं स्वरेण दीनेन भृशात्तसारौ ।

एकोऽवदद्वाटकखेटमेतद् अवीत्ययं राजतमित्यजन्म ॥ ७

अन्योऽभणद्राजतखेटमेतच्छपत्यसौ हाटकमित्यशान्तं ।

6

7

एवं तयोः प्रवृत्तोस्तु पान्यो निरीक्ष्य सम्यक्परितश्च खेटम् ॥ ८

ऊचे किलेत्यं सुहृदौ युवां द्वौ यथा यथावद्बहिणो तथैव ।

गृहीतवन्तौ पुनरन्यथापि पाद्वै च खेटः कनकात्मकोऽयं ॥

पाद्वै च चित्रो रजतात्मकोऽसौ पद्मद्वयावेक्षणमेव साधु ॥ ९

9. ॥ धर्माचार्य हात्तः ॥

शुशुमे किल हात्तनामको जपमालाभरणो बृहद्वपुः ।

शुशुताद् जनधर्मपालकस्सुखितो जेर्मनिदेश एकदा ॥ १

प्रसतोऽनशनादिमोचनं जनतावैक्षत नो मनागपि ।

1

शुशुमूचुर धैत्य ते द्रुतं "सुतरां वृष्टिविलोपकर्शिताः ॥ २

मगयन्प्रधुनां प्रसीद मोस्सहनं दुष्करमेघ नः प्रभो ।

करुणाशयलं तवेक्षणं पततादेषु जनेभ्यनगलम् ॥ ३

भवतो बहुधान्य सञ्चयो वहिरागच्छतु तापशान्तये ।
अशनाय वितीयं तण्डुला नव नो मृत्युमुखात्सुधातुरान् ॥ ४

इति तं बहुधा ययाचिरे चिरमस्तोकसमृद्धिसंयुतं ।
गुरुरावद्दाशु हेलया “पिटकान्याहरतेत मण्डपम्” ॥ ५

उदितं मधुरं निशम्य तद् गुरुणा ज्ञानपदा मुदान्विताः ।
विविशु वंसतिं गुरोस्समे महतीं धान्यजिघृक्षयाऽञ्जसा ॥ ६

सहसा कटुषागुवाच ता “नपहन्तुं मुपका इवेच्छथ ।
चिरसंभृतधान्य मद्य मे” गिरमेतां परमस्य सेवक ॥ ७

निगदन्निजकिङ्करानसौ निद्रिदेशेति “पिधस्त मण्डपं ।
अनलस्सपदि प्रदीयतां दहतु प्राञ्ज्वल एव मृपिकान् ॥ ८

सरसा सकल समापितं न विलम्बोऽस्ति हि दुष्टकर्मसु ।
रमसेन गुरुः प्रविष्टवान् स्वगृहं भोक्तुमथेप्सितं बहु ॥ ९

प्रतिमां कृमिखादितां स्वका मनुपदयन् गृहकुड्यलंबितां ।
कणिकाभिरभिप्लुतोऽर्जुनं स्वतनुस्वेदजलस्य, विह्वलः ॥ १०

अकुतोभयमान्ययं गुरुः कथमप्याश्रयत स्वमासनं ।
स्वदते स्म न किञ्चिदत्र वै गुरवे संप्रति दारितात्मने ॥ ११

- क्षणलेशत एव मूपिक श्रलितः कश्चन सुष्ठु खादति ।
 तदनूनुरुरन्य आगत स्तमनु रेड्खति मूपकोऽपरः ॥ १२
- इति धैद्युतवेगमाधिताः क्षणकाले यहवश्च मूपिकाः ।
 पुरतः परतश्च भूमितस्समवेताः परितस्तमूर्ध्वतः ॥ १३
- तरति त्वरितं नदी मयं जचतो गच्छति मेहमाश्मनं ।
 विधिदृष्टिगतो न रक्ष्यते म्लयते चारिणि मूपिकावलिः ॥ १४
- झटिति प्रविशत्यनो गृहं गुरुराद्यत्र मुखं प्रतिष्ठितः ।
 कणशः कणशश्च मूपका युगपत्खादितुमुद्यता मुदा ॥ १५
- रदना रचितास्तुर्धर्षणा दुपले तिग्मतरा मुहुर्मुहुः ।
 स लुटत्यतिवेगतो जपन्गुरुरक्षान् भ्रमतीह तत्र च ॥ १६
- अहहा पृथुर्मांसपर्वतः क्षणतोऽस्त्रां चय एव दारुणः ।
 अतिभीजनकं कथानकं परिपुष्णातु मर्ति सुशोभनाम् ॥ १७

10. ॥ सलमनो भ्रमरा श्र ॥

राज्यं वभार महता यशसा नृपेन्द्रः

प्राज्ञः पुरा सलमनस्सुगृहीतनामा ।

श्रुत्वाद्भुतामवनिपस्य विद्याधिराशी ,

कीर्तिं, जगाम जवत शुभराजधानीम् ॥ १

आस्थानगान्यतिशयाघहभांसि देवी

द्रष्टुं तथा समुचितं च नलिं प्रदातुं ।

तत्राययौ न खलु केवलमेतदर्थं

तास्ता मुहुर्नृपकथा श्रुतयत्यसौ यत् ॥ २

विद्या वचांसि समलंकुर्यते नृपस्य

प्रज्ञामणि गलति तद्वदनोत्थशब्दैः ।

आभाणकैः श्रुतिसुखैरनिशं मनोभै -

नीतीरसावुपदिशत्यवनीधरेन्द्रः ॥ ३

जिज्ञासुरत्र निखिलं खलु किंवदन्ती -

तथ्यं वभूव महिषी, पुनरीदगन्यत् ।

शुश्राव सा सलमनं प्रति, यद्वरिष्ठं

प्रदानन्स यद्विवृणुते गहनानसाध्यान् ॥ ४

स्त्रैणां^६ श्रयद्विविधचित्रतरास्तमायाः^७

पश्येत्सदा मुकुरगा इव सुप्रसन्नाः ।

सूक्ष्मेक्षतां नरपतेरिति विश्वघुष्टा -

मायादियं नृपसभामभिवीक्षितुं ताम् ॥

५

राक्षोदधारपुरतस्त्वकरद्वयात्तं

मालाद्वयं कुसुमभास्वरमञ्जसा सा ।

एकाऽवनीचरतमोपयनीगृहीता -

नेकप्रफुल्लसुमरङ्गचयाञ्चितश्रीः ॥

६

अन्यामनागनयरा रमणीयतायां

दिव्यी भवत्कृतकपुष्पविचित्रशोभा ।

“सत्याग्रहीतुकतराकृतकाचकेति

१०

प्राज्ञोभया” निति च सा सहस्रान्वयुङ्क्त ॥ ७

वाचंयमस्तलमनस्तकलाश्च सभ्या

११

आश्चर्यमूढहृदया दुधुवु इक्षिरांसि ।

१३

मालाद्वयार्पितदृशस्तुचिरं नृपालो

निर्वाक्य, एष न पुनर्वदितेत्यभाच्च ॥

८

भूपेन्द्रमौनमुदिता पुनरङ्गनोचे

“नैसर्गिकी च कतरा बुधवर्य माला ।
नैवोचितोऽत्र लघुकर्मणि ते श्रमोऽयं
ग्रही” ति किन्तु बुधराजजहान्न मौनम् ॥ ९

अत्यन्तसंशयविमोहितमानसोऽयं

चिन्तागतस्सपदि पश्यति चञ्चरीकान् ।
म्लानप्रसूनमधुने भ्रमतो वहिस्स्थान् -
क्षङ्कारिणो, स्ययत ऊद्धरते च शीर्षम् ॥ १०

सद्यस्समादिदिशिवानघघाट्यतां द्राग -

वातायनं तदिति तद्गणितं तदेव ।
उद्घाटितं च तरसैव यथानुपाशं,
गेहान्तरं प्रमुदिता भ्रमराः प्रविष्टाः ॥ ११

देव्याश्च दक्षिणकरस्थ सुमानि वेगा -

दापेतुरेवमखिला नृपतिस्सदस्याः ।
मालां निजां च बुधुस्तु पिबाधिराक्षी
लज्जाहता निववृते गदितुं सदृष्टम् ॥ १२

प्राप्तस्सदा लघुतरादपि वायुलेशत -

तत्त्वं परं सुखकरं च सुनीतिमा -
अन्यत्तथा हृदयरञ्जकमीक्षते
संराह यथा सलमनः - ॥ १३

11 ॥ वासना प्रावल्यम् ॥

मुनिवरस्य पपात धियत्तला -

क्षरणयोरतिपीडित एकदा ।

परिपतद्द्विकपादनखान्तर

ग्रहणविश्लथ मूपिकशायकः ॥

१

करुणया मुनिरात्मतपोवला

दकुस्ताशु शिशुं वरकन्यकां ।

अतनुना कुतुकेन विवर्धितां

रुचिरयौवनमागमदञ्जसा ॥

२

पितृजनस्य वभूव निसर्गजं

परिणयं प्रति संप्रति चिन्तनं ।

अददतस्समये खलु कन्यका -

मघचयस्सुमहानिति कीर्त्यते ॥

३

तदनु सत्वरमेव विचारिता

वरगुणा जनकेन च कन्यया ।

जगति यो बलवत्तम ईक्ष्यते

स भविता दयितो मम नायकः ॥

४

भूपेन्द्रमौनमुदिता पुनरङ्गनोचे

“नैसर्गिकी च कतरा बुधवर्यं माला ।
नैवोचितोऽत्र लघुकर्मणि ते श्रमोऽयं
ग्रही” ति किन्तु बुधराडजहास मौनम् ॥ ९

अत्यन्तसंशयविमोहितमानसोऽयं

चिन्तागतस्सपदि पश्यति चञ्चरीकान् ।
म्लानप्रसूनमधुने भ्रमतो वहिस्स्थान् -
शङ्कारिणो, सयत ऊद्धरते च शीर्षम् ॥ १०

सद्यस्समादिदिशिचानवघात्यतां द्रुग -

यातायनं तदिति तद्गणितं तदेव ।
उद्धाटितं च तरसैव यथानृपाशं,
गेहान्तरं प्रमुदिता भ्रमराः प्रविष्टाः ॥ ११

दैव्या अक्ष दक्षिणकरस्थ सुमानि वेगा -

दापेतुरेवमखिला नृपतिस्सदस्याः ।
मालां निजां च बुधुस्तु पिवाधिराक्षी
लज्जाहता निववृते गदितुं स्वदृष्टम् ॥ १२

प्राक्षस्सदा लघुतरादपि वायुलेशत -

तत्त्वं परं सुखकरं च सुनीतिमार्गम् ।
अन्यत्तथा हृदयरञ्जकमीक्षते द्राक् .
संराड् यथा सलमनः-प्रथितश्चकार ॥ १३

11 ॥ वासना प्रावल्यम् ॥

मुनिवरस्य पपात वियत्तला -

चरणयोरतिपीडित एकदा ।

परिपतद्द्विकपादनखान्तर

ग्रहणविश्लथ मूपिकशायकः ॥

१

करुणया मुनिरात्मतपोयला

दक्रुताशु शिशुं वरकन्यकां ।

अतनुना कुतुकेन विवर्धितां

रुचिरयौवनमागमदञ्जसा ॥

२

पितृजनस्य यभूव निसर्गजं

परिणयं प्रति संप्रति चिन्तनं ।

अददतस्समये खलु कन्यका -

मघचयस्सुमहानिति कीर्त्यते ॥

३

तदनु सत्वरमेव विचारिता

वरगुणा जनकेन च कन्यया ।

जगति यो बलवत्तम ईक्ष्यते

• स भविता दयितो मम नायकः ॥

४

अवददेवमियं, तरसा मुनि -

स्सह तथा तपनं गतवानसा ।

अपिरुवाच "रवे बलवत्तमो

जयसि यत्त्वमिदं जगदोजसा ॥

५

अरुथयत्सहस्रं न तथेति सा

निधिरयं तु बलस्य पिधीयते ।

घनगणं मुहु, राशु गतो मुनि -

जलदमित्यवदच्च चलं तव ॥

६

गुरुघनाः भणति सा च कन्यका

शिथिलयत्यधिकं पवनो बली ।

सपदि घातमगात्स सवालिको

जगदिवानसि विष्फुरयीरवान् ॥

७

अतिगली पवनो न स पथेते

प्रभवतीति तथा प्रतिभाषितं ।

अथ पिताऽगमदेव शिलोच्चयं

बहुबलो भवसीति च घृष्टवान् ॥

८

युयतिरेतद्बोचदधाचिरा -

द्विरिरयं मुपकेण निखन्यते ।

मुनिरनन्तरमेत्य च भूपकं

त्वमसि किं बलवत्सु भणाग्रणीः ॥

९

इति जगाद सुतेति तमाचद -

द्वलिवरो जनक प्रिय एष मे ।

इदिति सोऽकृत तां किल मूयिकां

पुनरहो वलिनी भुवि वासना ॥

१०

12 ॥ धात्री मोती ॥

तिर्नगयो लसति प्रशस्तस्सरित्ते चैत्यनिकेत एक ।

गानमध्ये चिरकालवती श्वेतोपलंनिर्मितपूर्वं भागः ॥ १

वाद्यततः पथिकस्समीपं विश्रान्तिमिच्छन्निपसाद कश्चित् ।

च्छ तत्रस्थजनं स सद्यः श्रोतेमहाम्कोऽत्र सुहृत्प्रसीद ॥ २

विप्रधीरः कृत धर्मः आहो स्विद्योगिवयोर्यतचित्तवृत्तिः ।

इलं ब्रूहि ममात्र चेति, श्रुत्वातदारब्ध ससंप्रवक्षुम् ॥ ३

पुरास्मिन्नभवन्नेन्द्रा वीर्येण शौर्येण च विश्रुता ये ।

राजपुत्राः प्रभवश्चसूर्य स्तदन्ववायस्य, तनोति यस्य ॥ ४

रागणो रत्नकिरीटशोभां पृथ्वी भवत्यद्भुतपादपीठम् ।

इंद्राजातस्य महीश्वरस्य प्रासूतपुत्रं महिषी, परं तु ॥ ५

सद्योऽल्प भाग्यात्प्रययौ दिवंमा विहाय तोकं नृपतिं शुचेच ।
धात्री नियुक्ता सहसाऽथ राक्षा तदाप्रसूता शिशुपोषणाय ॥ ६

जाता प्रसिद्धे नृपपुत्रवंशे चन्द्रानना कप्रतरा गुणैर्धैः ।
मुक्ता भदन्तज्ज्वलि भूषितास्था मोतीनि सार्था भवतिस्मचार्या ॥ ७

चित्र विरेजे नृपगेह पया वत्सी वहन्ती कील निर्विघ्नेषं ।
पर्यायतो वक्षसि तद्वदे, रूढः प्रवृद्धस्समये ध्यतीते ॥ ८

संमिश्रमस्या रुधिरं च तायन्नरेन्द्र मस्त्या, हृदये यदस्याः ।
अद्धा यभूवाशिथिलातितीया, क्रान्तं द्वयं तत्तनये समानम् ॥ ९

भागीय मातु शिशुरेष कृत्ये नस्तन्यपायी यदि राजसूनुः ।
पीतो न चेत् स्वोदरपूरमेवः सुस्थाप मंचे न सचेद्सुप्तः ॥ १०

आश्लिष्य राजो रजनीषु बालं बाहुद्वयेनाल्पतरेण बालः ।
अक्षत रक्षामिध कर्तुकामः पत्रं यथा पुष्पमित्रघातात् ॥ ११

राजापकारस्सुमहान्प्रवृत्तो दुष्टाश्च संभूय कुमारराजं ।
जिघां सवो दत्त धना असद्भयः छित्वासिनाऽऽसक्तजनांश्च
[राज्ञि ॥ १२

सद्यो निहत्याखिलरक्षिलोकं संप्रापुरन्तः पुरमेव तूर्णं ।
मोतीसुतः क्रीडति यत्र चांके नृपात्मजो न्यस्तकरः कुचे च ॥ १३

सामन्द्रगीतं कुरुते च मोती वाद्यानुपकाश्च भवन्ति दास्यः ।
तदा समागाच्छवसनेन हीनो नेत्राननादर्शितभीतिरेकः ॥ १४

मोतीमयोचन्नृपसूनुमत्राहन्तुं नरास्सन्निहिता, न वेत्ति ।
यद्रक्षिणो द्रव्यवशीकृता वा निपातिता याऽनव वानकाले ॥ १५

तावच्छ्रुतः खड्गनिघर्षणोत्थः शब्दश्च सोपानतलेषु जातः ।
उत्सह्मदेशात्समकालमग्रा मोती निनाय स्वसुतं हृदन्तम् ॥ १६

राज्ञीसुतं पीतपयोधरौष्ठं तूर्णं स्तनात्संस्त्रयति स्म चांके ।
विश्लिष्य सा राजसुतस्य चूडा चक्रे च मुक्तामयमेखलां च ॥ १७

सद्यः शिरस्कं रक्षणां स्वपुत्रे संयोजयामास ससंभ्रमं च ।
आत्मीयमांसासृग् धो निधाय प्रेष्टं सुतं धारितराज भूपम् ॥ १८

हृदोऽग्नितके सा स्फुटितस्य गाढं निगूह्य भूपालकनन्दनं तं ।
खलैर्न पायद्व्यवधानमेभिर्निरस्यते तावद्गाद्वहिश्च ॥ १९

प्रोवाच तेष्वन्यतमो “ऽत्र शेते कुमारराजो [जगृहुस्तथा ते] ।
भूपापिशैपे, स्तु पलायिता सा घेनुर्द्विघत्सा, कृतमेव सम्यक् ॥ २०

तया स्ववत्सो जुगुप्से, न दोषः, खड्गस्य घारा शमयत्यवेत ।
स्फुलिहमेतं किलराज भानोः, हत त्रिवारं सुहृदश्चतुश्च ॥ २१

“उष्णीषमस्त. कटिसूत्रधारी मोतीसुत कुरचमेव चक्रे । •
मुदा” हुरेयं नृपपुत्रयोषा. “खन्ता यदा तद्दृष्टये निमग्ना ॥ २१

तदा न रोदो, न च वेदना वा, परं तु हासेन शिशुचितेन ।
प्राणान्जहौ, यन्नृपनन्दनार्थं तस्याज स्वीयं किल जीवितं सः ॥ २३

इत्थं ररक्षे नृपपुत्रमात्रा वंशोनृपालस्य चिरंतनो न ” ।
पान्थोऽग्रधीन्मित्र धनं प्रभूतं शुभानि वस्तूनि बहूनि तस्यै ॥ २४

वस्त्राणिदिव्यानि च, तज्जनेभ्यः श्रेत्राणि दत्तानि, गृहं च तस्यै ।
प्रासादमध्येऽत्र. गदाचिदस्यास्त्रोहोऽधिको राजसुते
[स्वयसुतोः ॥ २४-

इत्युक्तवन्तं पथिकं स ऊचे “देव प्रसीदतिदुमग्रनाभात् ।
वासांसि रत्नानि सुवर्णमस्यै दत्तानि भूयांसि धनानि चंघ ॥ २६

परं तु तस्यां निशिता प्रसन्नेऽगाधं स्थचित्ते निचखान खड्गं ।
“जातो नृपो, धापयितुं सुतं मे यामी”ति साससयते
[प्रवन्ती ॥ २७.

13 ॥ तन्तुवायसिलसः ॥

इहण्डदेशे न्यवसत्कदाचन
ल

ग्रामे कुविन्द हिसलसाभिध पुरा ।

भगृह्यसां मध्यधया अनक्षरो

दिवा सदा व्याप्रियत स्वकर्मणि ॥ १

तुरीसहायो वसनानि निर्ममे

धनेन सायं च विचिक्रियेऽञ्जसा ।

आयोचनादाचरतोऽस्य तं क्रमं

यातासु नैकासु शरत्सु खण्डशः ॥ २

किंचिद्धनं संचित, मामतुष्टये

ददर्श तन्निष्क्रमयं दिने दिने ।

राश्रावनत्पद्युति दीपसन्निधौ

पस्पशं भक्त्या गणयां चकार च ॥ ३

पुनः पुन प्रत्यहमेव चक्रिवा -

नेवं स यावच्छयितुं समुत्थित ।

मित्रं न, बन्धुर्न, नचैव तादृशा

बभूवुरस्मिन्सिलसस्य भूतले ॥ ४

येऽवापुरेतस्य हृदि स्थलं कृशं,
 तथैव भावा न चकपुरेव तं ।
 सुमानि वा पक्षिरुतानि चन्द्रिका,
 स्वकं सुवर्णं भवति स्म तज्जगत् ॥ ५

एवं तुरीहाटकवद्भजीवितं
 चचाल चर्पाण्यधिकान्यकष्टतः ।
 परं तु किञ्चित्समपद्यतास्य तत्
 प्रक्षोभयामास तदीयजीवितम् ॥ ६

न जीवयात्रा भवतीह जग्मिनः
 कदाप्यकुण्ठा च चिरैकरीतिका ।
 स जातु विक्रेतुमहस्कृतान्पटान्
 सायं यथायत्स्वगृहाद्गतस्तदा ॥ ७

चोरो जहाराभ्य धनं समग्रतो
 यभूय योऽस्मिन्दिचरदत्तवीक्षणः ।
 कुदिन्द आगाशिरयतंयन्निजाः
 क्रियाः, प्रवृत्तं च धनस्य दर्शने ॥ ८

हा किं घराकस्त्रिलसः करोत्यसौ
 चुक्रोश दीर्घं समताडयद्भृशं ।
 धनं गतं केवलमेतदेव नो
 सर्वं गतं तस्य यतोऽस्य तत्तथा ॥ ९

सुप्ताप राजो न, पुन पुन अ स
 ददर्श पेटीं निजनिष्क काक्षया ।
 द्वित्राणि नाहानि चकार विचन
 स्त्रीयेषु वृत्येषु मनो विवेश न ॥ १०

कालो हि तीक्ष्णानि विरोपयत्यय
 घणानि मार्गेतर दुश्शमान्यपि ।
 व्रमेण किञ्चिद्वयने वृतथमस्
 तथापि चिन्ता न गतास्य निष्कगा ॥ ११

अगान्मुहुर्माह मय गतस्मृति -
 स्त कापि नाशा विजहावकारणात् ।
 गत सुवर्णं पुनरेष्यतीति त -
 निष्काण्डमेवार्धकृते स कर्मेणि ॥ १२

मुहुर्धरसीत, प्रतिपालयन्नय
 साय कदाचित्सिलसस्सुनिश्चित ।
 द्वारि स्थितो विस्मरण चिर यया -
 बुन्मील्य चक्षु स्वगृहान्तरैश्च ॥ १३

सुवर्णपुञ्ज स्सपदि प्रभास्वरो
 दीपान्तिके नेत्रपथ जगाम च ।
 कथं नु वर्ण्यससिलसस्य तत्क्षणे
 मोदो, दधाव प्रति हाटक स्वकम् ॥ १४

अहो सुवर्णं यदनेन वीक्षितं
 सुवर्णवर्णं च सुवर्णकुन्तलं ।
 सचेतनं पश्यदितस्तनोऽद्भुतं,
 द्राक्सोऽभवत् स्तम्भितचित्तवृत्तिकः ॥ १५

लब्धप्रसादोऽथ पुनर्युयोध सः
 मनुष्यतोऽकं कनकाकृतीह यत् ।
 धन्ये कथं तद्धृदये न विद्यते
 भ्रमाङ्कुराः प्रोदभयघ्नयाः शुभाः ॥ १६

अशोधमेवागु शिशं गृहीतवान्
 गाढं जुगुहोरसि वालिकां स तां ।
 अनन्तरं पायनशायनादिकं
 चकार रात्री सिलसस्स्वयं मुदा ॥ १७

घार्ताद्भुतेयं प्रससार वेगतो
 ग्रामेऽन्तिकस्थाससिलसस्य सन्ननि ।
 समेत्य हृष्टेन बभाषिरे समं
 वृत्तान्तमेतं प्रति तेन सादरम् ॥ १८

अवेक्षमाणा मुहुरेव वालिका
 मेष्पीति नाम्ना स च तां वितन्वते ।
 एका विचेष्टा प्रकृतेः करोत्यसौ
 लोकं समस्तं स्वजनं च वान्धवम् ॥ १९

पर्ष्पा कथं तत्र गृहं विवेश, सा
 तीरे तडाकस्य समीप वर्तिनः ।
 मात्रा विसृष्टा सलिलं प्रविष्टया,
 तयाऽनिवृत्तेऽस्तमिते च भास्करे ॥ २०

शिशुर्ददर्शात्र च दीपिकाप्रभां,
 याता च सा तां प्रति, मुग्धचेतसः ।
 द्वारि स्थितस्याङ्घ्रियुगान्तरालतो
 गेहं प्रविष्टा सिलसस्य शोभना ॥ २१

अकारि कश्चिन्मरुतेतया मनो -
 हरः किलारामग्रस्सुमायहः ॥ २२

---

14 ॥ आनन्दकञ्चुकः ॥

- रोगाभिभूतो नृपतिः परंतु दृष्ट्वा प्रसन्ने सहिते च कान्त्या ।
अभुङ्क्त राजोचितं भोजनानि सुप्वाप रात्रौ कथनान्वितोऽसौ ॥ १
- तथाप्यवोचन्न सुखीत्यहं स. राजा किलासावधिकं विजज्ञे ।
अथाययुर्विंशतिशोऽगदत्ता नापारयंस्ते शमनं विधातुम् ॥ २
- आनाययामास परांस्ततोऽन्ते सुविश्रुतौ द्वौ भिषजां समेतौ ।
एकस्तयो मूर्षिकघटं कृशोऽभूद् ज्ञानार्जने यस्समयं निनाय ॥ ३
- लेभे च कालं भवितुं न पीत्राऽपरो न धै शाल्वकृतिं लुलोके ।
क्लेशं तदीया न ददुश्चिकित्स्या श्रेयसीव भाजो ददति स्म सम्यक् ॥ ४
- मृता यदि स्युर्द्विगुणं प्रदद्यात्तत्सन्तति वैद्ययराबुभौ तौ ।
जिह्वां नृपालस्य समं परीक्षां चक्रात उत्तुङ्गकुतूहलेन ॥ ५
- खट्वागतस्योरसि ताडनं चांगुष्ठेन पूर्णस्सम करोत्यथान्यः ।
परं तु लेशोऽपि रजो न दृष्टस्स्वस्योऽसि राज्ञश्चिति वृद्ध उचे ॥ ६
- सद्यो बवौ क्रोधमहाप्रयातो राजानुरूपो नृपतेर्ददे च ।
उद्वध्यतामेव इतीयमात्रा, बभूव भीतो भिषगन्य ईपत् ॥ ७
- व्यामृश्य नासां स ततस्सचिन्तं प्रज्ञावतीं प्राचकथच्चिकित्सां ।
स्वप्यान्नरेशो सुखिकञ्चुके चे देकां त्रियामां भविता विरोगः ॥ ८
- ततोऽनु दूतास्तुरगाधिरूढा स्सर्वत्र राज्ये जवत प्रचेरुः ।
आलोकितास्तैर्वहवश्च पृष्टा. परंत्वलब्धः पुरुष. ग्रहष्टः ॥ ९

- अकिंचना ये धनलिप्सवस्ते वित्तान्विता रिक्ततराश्च मेनिरे ।
 व्याध्याधिदारिद्र्यमृति प्रसूतारिष्टार्तिविद्धास्सकला बभूवुः ॥ १०
- काले गते ते ददृशुस्सहामं ग्रामे शयानं मृदुले च शाद्वले ।
 सीत्कारिणं भिक्षुकवेपमेकं गायन्तमुच्चैस्समये वसन्ते ॥ ११
- श्रान्तास्स्थितास्तत्र नृपस्य दृता स्तादृग्मुदापूर्णममुं समीक्ष्य ।
 आभासि मित्र त्वमतीय इष्टस्ते प्रोचुरेवं, स वभाण चेत्थं ॥ १२
- खरेण तारेण मुद्वन्वितेन न मेऽयकाशो भवितुं हि दुःखी ।
 आलस्ययुक्तस्य नरस्य लोके व्यापारजालं सुमहतकिलास्ते” ॥ १३
- “अयं नरो, नः खलु भाग्यमस्मान्निनायसम्यक्” “शतमवदद्मः ।
 निष्कानिते मित्र, तवाद्य कंचुकं यावन्निशं देहि भवोत्तमर्णः” ॥ १४
- निधाय पृष्ठं स तृणे जहास यथास्य नीलं वदनं यभूव ।
 “दास्यामि नूनं, भगवान् हि वेत्ति, परंतु पृष्ठे मम
 [कंचुको न” ॥ १५
- “एवं सहास्यं हसतिस्स धूर्तो राजा तु शुश्राव दिने दिने सः ।
 अपार्यतां दूतपरिश्रमाणां ददर्श भूयश्च नरस्य पीडाः ॥ १६
- जिह्वाय संचिन्त्य निरर्थजन्म रोगांश्च रुढांस्तमसि प्रकामं ।
 उद्धाटयामास स चातमार्गान् ववौ च वायुदशयनीयगेहे ॥ १७
- गत्वा षडि दैहपरिश्रमं द्राक् चकार क्लृप्तेन पथा स्वकेन ।
 ऊचुः प्रजा मङ्गलमस्य भूमि र्हर्यान्विता मोदयुतश्च राजा ॥ १८

15. ॥ वल्ले प्रभुः ॥

तस्यास्स कर्णविवरे निगदत्यनुच्चै

“ख्यातुं मनो मम यदीद्वितचेष्टितायैः ।

शक्नोत्यहं प्रतिदिनं बहु दृष्ट्वांस्त्वां,

मन्येऽवले मयि महान्तव भाव यन्धः ॥

१

धृत्वेदमाचदति सा मृदुलैर्यन्त्रोभि

“स्वययेव चित्तमनुरज्यति नान्यतो मे” ।

आलेखकः प्रकृतिरूपनिरूपकोऽयं,

सा ग्रामिका, तदधरे प्रियविह्वलेऽसां ॥

२

स्त्रीयं विनापनयनं निदधाति, देव -

क्षेत्रं स तां नयति, तरपितुमन्दिरात्तां ।

यातो, “नयातकमहं प्रभवामि दातुं,

पत्न्यं प्रदेयमिह नेतरथा च किञ्चित् ॥

३

प्रेमा विधास्यति गृहं सुखमस्मदीय

त्वं जीवितात्प्रियतरा म’ इति ब्रवीति ।

उद्यानराजिमनु तो चलत पुरस्तात्

हर्म्याणि पश्यत इहातिमहान्ति चान्तः ॥

४

शब्दायते मृदुतरं घनमातरिश्वा,
 चिन्तागतस्सपदि बोधमवाप्य वक्ति ।
 कान्ता " मिमानि भवनानि मनोहराणि
 पद्याच यत्र धनिनः प्रभवो वसन्ति ॥

५

तत्सेविता चलति साध शृणोति तस्य
 ऐहार्द्रसहृपनवाचमवेशते च ।
 यद्यद्वक्ष्य रुचिरं महितं च तत्तत्
 मध्ये तदीयनिजयोगृहयो स्समस्तम् ॥

६

छायाद्भुमे र्धुवि धंरुपशोभितानि
 स्वल्पेतराण्युपवनानि तर्धय नैकान् ।
 छन्दानुरूपरचितानतिविस्तृताना -
 रामान् पुराणवसतीश्च महान्वयानाम् ॥

७

या निर्मितास्सुखरुते च महत्सद्देतोः,
 तद्दर्शितं निम्बिलमेव करोति तस्याः ।
 त्रेयस्तरं तम, भिगच्छति तत्तुटीरं
 चित्तेन सा, भवति यन्निकटे क्रमेण ॥

८

ताभ्यां स्वजीव समयश्च नयिष्यतेऽत्र
 कान्तानुरक्तिरधिका च करिष्यतेऽत्र ।
 गार्हस्थ्यमस्य मधुरं भवितात्र नूनं
 व्यग्रो भविष्यति यदा भरणे गृहस्य ॥ ९

इत्थं कुतूहलनिविष्टमना नितान्तं
 मद्भु प्रपश्यति च तोरणमायतं सा ।
 घंशीयचिह्नसुभगं, प्रविशत्य धस्तात्,
 सर्वातिशायि सदनं च समीक्षतेन्तः ॥ १०

नैकेप्रमोद भरिताः प्रणमन्ति चेनं
 द्वारे प्रगल्भतरकर्मकरा विनीताः ।
 नीचैर्यदन्ति मृदु चोत्तर संप्रदाने,
 तावत्स गच्छति पुर क्रमशश्च कक्ष्याः ॥ ११

सा विस्मितेन नयनेन निरीक्षते त -
 'क्षयाविगच्छति,' किमेतदिति प्रमूढा ।
 गाम्भीर्यमात्रं स तरसा परिवर्तते, तां
 ब्रूते "ममेदमखिलं तव चे" ति शान्तम् ॥ १२

यल्लेप्रभुस्म लसतीह महत्त्वसंपत् -

स्वातन्त्र्यनीतिमहितोऽतुलकीर्तिकोशः ।

मयो वराननमभू दभितस्तु तस्या

रक्तं, च तत्रवदना तनुलज्जया सा ॥

१३

जातं मनो विरुत, माघ मुग्व तदीयं

भूतं च पाण्डु मरणाहनयन्ममन्तान् ।

किन्त्वेव कान्त इव संपरिपश्यजे तां,

प्रेम्णा च तद्भृदयमेव दृष्टीचकार ॥

१४

तस्मादसाद्यततार्तिमिमां नियन्तुं

चित्तं तथापि विषसाद कदाचिदस्याः ।

श्रीणां निमर्गजयिनीतिगुणा मनस्वा

१०

स्थानानुरूपकरणीयत्वे न्यग्रुहकः ॥

१५

११

दाक्षिण्यवान्पतिरयं च यभूय नित्यं,

साग्न्यस्यं भूतमभूद्भृदयं च तस्याः ।

मौदार्यमीदृशम भात्तरमा महत्या

भूयिष्ठमेव यदियं जनवह्नुमा भून् ॥

१६

आधिस्त्वखेदय दजस्रमिमां नु कश्चित्,
 विद्धा वभूव हृदयेऽविरतं यतस्सा ।
 निष्पीडिताऽसहजगौरव भार भूम्ना,
 सन्नाऽधिक, भवति सन्नतरा स भूयः ॥ १७

मन्दं ललाप किमयं न भवेत्स नित्र -
 कारो जहाग मम मानसमाः! पुनर्यं ।
 १८

इत्थं समाद पुरतः कमशश्च तस्य
 वत्सां च सुन्दरतरान्सुप्रवेऽप्रतस्त्रीन् ॥ १८

पश्चादकालमृतिमाप सती द्रुतं सा
 मग्न च शोकजलधौ प्रभुरेव बलिः ।
 वीर्यं रुगेद् गहनं च पुन पुनः सः
 गच्छन्रुगेद्, खलित च रुगेद् भूरि ॥ १९

तस्याऽशरीरमथ वीक्षितवान्कथंचि -
 दानार्य तानि वसनानि तथा धृतानि ।
 ग्रामे विद्याह समये, परिधाप्य तां तैः
 शान्त्यं स्वयन्धुभिरकारयदन्त्य कार्यम् ॥ २०

16. ॥ स्तुपाचतुष्टयम् ॥

ध्री श्रावस्त्यां विपुलविभवः कोप्यभूत्सार्थवाहो
 वाणिज्यार्थं जिगमिषुर्मां प्रस्थितः शोभनेऽङ्घ्रि ।
 काले तस्मिन्स्तनयगृहिणीराधयामास आमा -
 मेकैकस्य ममतिरददाऽध्रीहिर्जीजानि पञ्च ॥ १

युष्माभिर्धै चतसृभिरपीमानि याचकृतोदं
 प्रत्यागन्ता पुनरपि गृहं गश्चिनध्यानि नूनम् ।
 इत्यादेशं वितरति नथ सम्म तद्विस्मयाय
 प्राणाचागे न एतु मुलमक्षेयतासन्नियुक्तः ॥ २

आद्या तासां ध्वजुरगमनानन्तरं निर्विलम्बं
 धान्यैरन्यं रसह गृहगते योजयामास तानि ।
 आस्ये चान्या चपलहृदया प्राप्य तान्यादयावादी -
 दायंन्याप्रामनुसृतयती नान्यरक्षन्वृतीया ॥ ३

चित्रं कर्माण्वरितमतुलं शिष्ट्या बुद्धिमत्त्या
 भूमावुपत्या वदुगुणयुतं धान्यमुत्पाद्य शाला ।
 भूयो भूयः हृदि रचनया शासन्पिष्टधान्या
 पापं पापं पुनरपि पृष्टुं मंचयं सा चकार ॥ ४

ध्रेष्ट्यायातस्तदनुः चलितेः ह्ययनेऽसां तृतीये

ध्रुत्वा सद्यो मतिनिपुणतामात्मनस्तु स्तुपाणां ।

आद्ये द्वे द्रागकुरुत गृहे दासकर्मानुयुक्ते

तार्तीयिकां तदुपरि च तां सर्वराक्षीं कनिष्ठाम् ॥ ५

* शुभमस्तु *

PADYA PUSHPANJALI.

PART I.

1 A SONG OF LIFE

1 Say not in sorrowful terms that life is empty The world is real not dreamy Always perform righteous acts

2 The past empties itself in the sea of eternity and the future is enveloped in darkness The present is visible and living Always

3 Desire is bondage and not the body Cut it off and release is there immediately and here itself This will continue after the body falls Always

4 The past moment comes not back time fleets so rapidly that even the existence of the present is doubted. Always

5 Not wholly joyous nor wholly miserable life is by resorting to even-mindedness make it (the miserable portion also) joyous or give up both (misery and joy) with a balanced mind Always

6 In actions, dismiss the notion of one's own Act with the consciousness of world's work This attitude will develop through practice Always

7 Unshakable wilt thou be even while the atom bomb falls provided thy attitude is on this decided state Indulge not in unstable disputations Always

8 Obscure is the beginning and obscure is the end Luckily the middle is manifest Abandoning the idea that it is illusory, always perform righteous acts

2. REMEMBRANCE OF RISHIS

1. The un-made word (the vedas) flowed from their mouths, they discovered the entire universe through the yoga of meditation, all their gods were worshipped in fire; prostration to those ancient seers.

2. They, of superb tranquillity, burnt down, through severe penance and the heat of the fire kindled by them, the evil forces that moved about on earth destroying the happiness of mankind in the shape of asuras and *pinis* in ancient days.

3. Their mind was bigger than the universe and minuter than the minutest atom; they knew of things from the highest to the lowest; they gave all the sciences for the welfare of human society.

4. They pondered well over the complex and profound nature of mind and produced for the prosperity of man well-laid-out bonds of Dharma, remembering older practices.

5. We are now attempting to subvert from the root their long-standing laws of tested strength, shall we not assume modesty thinking of those great rishis and desist from such attempts soon?

3. THE MANSION OF POETRY

1. Arises, surpassing all other splendours and built of the splendour called word, by hands of great (artists), this ancient, lofty, 'broad-based and stable palace in our dear Bharat.

2. The rays emanating from this (palace) of lustre surely illuminate your world otherwise blind; the authorless word, the treasure-house of delectables for the discerning, forms the invisible, firm foundation.

3. The Ramayana of immortal lustre, the first poem, was revealed by Valmiki, the grandfather of the family of poets; the Mahabharata shedding brilliance in the world, the Himalaya of splendour, was composed by Vyasa.

4. This sage-made pair appears as it were the unshakable, splendid and broad basement of the mansion, under the shade of which all (other) poets constructed sweet and fine apartments of poetry.

5. The wonderful hall called Brihat katha, the play-house of childpoets and the puranas (are there); these form the round-floor which is frequented by the wise for matter and deas.

6. Then entered rules in the art of architecture; lack of naturalness slightly appeared; ornamentation came in; but there was moderation. At that time arose wonderful structures.

7. This was the great golden portion of the mansion and the chief architect there was the poet Kalidasa. Those admiring readers throughout the whole world who once enter the Sakuntala or Meghasandesa never get out.

8. The great poets Bhasa, Aswaghosha, Bhavabhuti and others created wonderful and stage-brilphant store-houses of fine sentiments and thus another floor was brought into existence. Bana and others also had contributed their substantial labour therefor.

9. Increase of the decrease of simplicity, abundance of artificiality, intensity of verbosity, poverty in sense, excessive use of compounds and an overlove of figures of speech. these.

showed themselves in the latter day productions and light was put out

10 What is there to be wondered at if people generally avoid such dark and unfrequented structures! Let the good mansion be made big and light laden once again by (following) the simple path adopted in former times

4 INTERDEPENDENCE

1 The one great law of interdependence reigns supreme in the universe under the operation of which all affairs of the world run smooth the sun attracts the sun and planets and these (attract) one another and thus are all stationed stable in the sky through the strength of cooperation

2 On minute observation not a single thing which is devoid of dependence will cross the path of (your) eyes the entire universe from the atom to the extremity of Brahmanda is subject to the rule of this Law

3 Well known is the exchange of sacrifice and food between men and gods the sea and the cloud and the master and the good servant are bound to each other this (mutual) tie between the husband and the wife and the ruler and the subjects is so patent This nature ordained relationship is eternal in the world

4 All of you are every day turning out work with all your means you know or know not that its fruit is enjoyed by all The article produced by the labourer's hand is invariably not for his enjoyment If the tiller or the weaver does not get the grain or raiment

5 In this manner is seen the movement of all the parts in the universe for the achievement of a single purpose but

this one thing has to be pondered over that a mysterious selfishness found in every one makes creatures do sinful acts in abundance by compulsion with the result that the individual the community, the nation and the country are bitten with hatred towards each other

5 NATURE AND ART

1 That which is lovely, glorious and pleasing charming and sweet, known as Lakshmi in the world is whose one half that which is terrifying, cruel, killing and extremely terrible known as Durga in the world is whose other half

2 Whose pleasant and fearful forms were assumed by god Ardhnariswara with handsome eyes and brows, winning smile and stout breasts (on one side) and the pinaka bow, snakes and the forehead eye (on the other side) she, our mother Nature shines arrayed in two forms

3 Man, the child of that goddess was not satisfied with her good creations and with the rise of intelligence brought forth arts peaceful and terrible things from the plough to the atom bomb were produced in plenty This creation of man goes by the name of art goddess (Kaladevata or Saraswati)

4 Thus, lucky indeed is mankind for the enjoyment of which there are the nature given moonlight rivers cuckoo-cry, flowers etc, houses gardens etc given by skilled arts and poetry music etc, given by fine arts

5 The greater the variety of enjoyment, the greater the modes of destruction the world is already dreadful on account of lightning hurricane germs and wild animals but today it is more so on account of the life-taking machine weapons Let

is my fosterer, my living and training in his hermitage as for my lord, Oh! he is the greatest in the world

8. 9 But this separation from my lord, the most unbearable, which I don't deserve and for which there seems to be no end, torments me excessively. What could be the reason? It is not the king, the most excellent at virtue whose heart rending plight was depicted to me by Sanumati. Having sighted the ring he at once understood the truth and is pining for me in repentance. Alas! it is a world that stands between him and me

10 My two dear friends are not at all to blame. They had known the tale of the curse and (certainly) cautioned me, out of love, that I should show the ring at the time of necessity but owing to ill luck it had dropped into the water

11 What could I say against my forest-dwelling father who had brought me up out of sheer affection and who knows his duty? It was Durvasas (ill clad) of great penance that had played the chief part in my life the result of which was not insignificant

12 A merciless punishment was inflicted which brought about my lord's forgetfulness and this separation. I should think it was a device ordained by providence for my purification by which I should emerge completely stainless

13 Father had enjoined upon me the duty of attending on guests. Thinking of the king alone, I forgot about it and was not aware of the great sage entering the hermitage. The result was a curse the most proper for failing in duty

14 Love-blind I had behaved in this unvirtuous manner like an ordinary girl given to animality. Love, unrestrained

not the advancement of knowledge be for destruction but be for welfare

6 SAKUNTALA'S SOLILOQUY

1 I've long years made longer by affliction have elapsed somehow since I of ill luck came to this hermitage of Vatachi coveted by all the terrestrial sages

2 What has happened to-day that I feel excited? Is there going to be happiness for me, sorrow stricken? What would be joy for me but the king's union? Will it materialise in this place inaccessible to man?

3 Recollections of the past intermingled with pleasure and pain spring up to-day (in quick succession) like arrow after arrow I was brought up in father's hermitage with herds of deer (While) I was watering the trees and creepers

4 I was seen by the king whom I saw also Mutual love was born at once How possible the forgetting of those sweet days spent with him afterwards?

5 I was then despatched to my lord's home as a prospective mother With tears I parted with father the two friends the young deer and the creeper Thinking much within myself and journeying in stages I entered the audience hall of the Puru king

6 There the fall of thunder Through mother's compassion I was brought here The dispeller of my and the king's grief the binding tie of love and the (future) ruler of the world was born Since then I practise abundant penance, thinking of my lord

7 The son of Gadhi who had his caste changed is my father my mother is of superhuman origin the great Kulapati

is my fosterer, my living and training in his hermitage as for my lord, Oh! he is the greatest in the world

8. 9 But this separation from my lord, the most unbearable, which I don't deserve and for which there seems to be no end, torments me excessively. What could be the reason? It is not the king the most excellent at virtue, whose heart rending plight was depicted to me by Sanumati. Having sighted the ring he at once understood the truth and is pining for me in repentance. Alas! it is a world that stands between him and me

10 My two dear friends are not at all to blame. They had known the tale of the curse and (certainly) cautioned me, out of love, that I should show the ring at the time of necessity but owing to ill luck it had dropped into the water

11 What could I say against my forest-dwelling father who had brought me up out of sheer affection and who knows his duty? It was Durvasas (ill clad) of great penance that had played the chief part in my life the result of which was not insignificant

12 A merciless punishment was inflicted which brought about my lord's forgetfulness and thus separation. I should think it was a device ordained by providence for my purification by which I should emerge completely stainless

13 Father had enjoined upon me the duty of attending on guests. Thinking of the king alone, I forgot about it and was not aware of the great sage entering the hermitage. The result was a curse, the most proper for failing in duty

14 Love-blind I had behaved in this unvirtuous manner like an ordinary girl given to animality. Love, unrestrained

by virtue leads to disaster! Since then all the stains have been burnt down by penance (heat)

15 The state of beloved given up now and that of wife taken up (instead) the pleasant condition of my mind (just now) tells of re union here but I hardly understand how (anyhow) fate is strong I have heard that he has gone to render assistance to Indra

16 He would be returning in two, three days and might perhaps halt here on his way back for paying his respects to the Rishis May it be so and may there be our happy reunion!

7 WONDERFUL INDIA

1 Wonderful the rivers with pleasant waters the venues of forests the lofty mountains the beautiful sea sides the flowers and fruits the birds of infinite hues wonderful the honeyed moonlight and the sweet seasons

2 Wonderful the stable Dharmas and very wonderful the beginningless Vedas and the progress (made) in all the Shastras (sciences) wonderful the sacrifices and penance praiseworthy the system of learning Oh! the wonderful social organisation for which there is no comparison

3 But the greatest wonder is that in this country receiving gifts which is considered most despicable in other lands is looked upon superior and honourable by the wise One able to conquer the three worlds lives here on other gifts

4 The scriptures declare that receiving (from others) is a privilege This rule applies not only to (some) individuals but the entire community called Brahmin is bound by this sharp rule The community though owning nothing appears to possess every thing

5 If, at any time, the community hankers after riches the loss of Brahminhood makes its appearance immediately. The enemies of Brahmins are vanquished by their weapon of poverty. Contented they make their living from others' hoardings.

6 Is there any land on the face of the earth like Bharata filled with an entire class of people bound by the vow of poverty? Will not this arrangement alone be enough to place this good country at the top of others?

7 Not slaves to wealth and having curtailed the desires for enjoyment they always devote their time for the welfare of the world. They ought to be preserved somehow who adhere to Sattvic aims and who preserve this culture, the wonder of the world.

8 The story of Bharat's gaining its independence is the crown of wonders. A battle was fought in which people resorted to sacrifice discarding violence and Oh! the wondrous victory.

8 BHISHMA'S GREAT SACRIFICE

1. Once the unassailable Bhishma is thought of, come before your mind the grand king of mountains, the deep seas, the Niagara falls displaying the greatest majesty in the world and the big and lofty towers projecting up in temples.

2 He was great, virtuous and heroic. Flow, my speech, for his praise whose origin was strange beyond imagination and the strangeness of whose vow was renowned in (this) world as well as in heaven. Recount now the story of his passing the strangest in the three worlds.

3 When the endeavours of Sri Krishna for peace had failed alas! measures were concerted promptly for the waging.

of war Bhishma, the best in the family was placed at the head of the Kurus. He accepted but said that he wouldn't kill the sons of Pandu.

4 In the morning the hosts of warriors that had assembled in the battlefield on both sides were arrayed simultaneously and quickly by the aged Kuru the best among leaders and the son of Drupada the crest jewel among warriors (respectively) and waited for the order to offer an unparalleled fight.

5 Then, without telling any one, the son of Dharma, who had known (the secret of) dharma hurried on to the camp of Bhishma with firm resolve, bowed and said 'Pray tell O possessor of virtues, the plan to kill you whose fame as victor of the destroyer of kshatriyas shines forth as far as heaven.'

6 The tenderhearted Bhishma replied, 'Child, come to me again at (the proper) time.' The son of Santanu then shouted in the presence of the warriors these words that proved poisoned arrow to the prominent Kurus - 'Let the battle go on. The son of Pandu shall be the victor therein.'

7 People there are known in the world renowned for their character but in the life of none (of these) is heard of a situation similar to this in which one asks for the life of the other as lightly as for water and the other says 'Yes'. What an evenness of mind of these two!

8 Life or death makes no difference to those of determined views who are constantly adhering to virtuous actions but this is indeed a strange way of transacting business in which there is no consideration of self or non self in the case of these two wise people.

9 Then commenced the attack of the assailants attended with fury, the most terrible massacre extending to the ends of the universe prevailed and the mighty Bhishma bearing the weapon and sluning like a cluster of lightning in the battlefield brought into being the moments of the end of the world

10 So went on the tumultuous battle for eight days and by degrees a substantial portion of the Pandava army was destroyed. Then, on the following day, Dharma extremely overcome by fear and broken-hearted wended his way hastily to the son of the Ganges (Blushma), the captive of virtues

11 Prostrating, he said, Superman, so long as you bear this invincible arm there is no thought of victory for me O learned man, the hour for killing you is come Tell me at once the plan Delay not, my lord "

12 "What you have said is true, O repository of virtues No man on earth will be able to kill me so long as I bear arms ' Having said these words, Bhishma was absorbed in thought for a while and said to himself, "If there be my end, the strength of Duryodhana will be gone

13. ' Knowing this how shall I bring about the destruction of (my own) party? Yes' it is certainly the view of the learned that a person of one's own party shall be given up if he is bereft of virtue and one of the opposite side shall be accepted if he is endowed with qualities and if the latter happens to be a member of one's own family much more so

14 ' I have lived in the house of the Kauravas so far But that debt has been repaid by my manifold services in the war I am determined to render assistance to this good man at this crisis and I set out to tell him now the device to kill me '

15 16 Having thought over like this the bull among Kurus said at once to the king's son : O man of good will my previous history has been known to all that Amba didn't get (the fulfilment of) her desire from me through my preceptor. She then propitiated the lord Tripurahara (the destroyer of the Three cities) by abundant penance and obtained a boon to kill me and immediately entered fire. She was born again as the daughter of Drupada with memory (of the previous birth). She then obtained from Sthunakarna manhood and is a male now with the name Sikhandi. Thus was narrated by the celestial sage (Narada)

17 I then made at once a vow within myself that I should not fight in battle against a woman or one who had been a woman before. O killer of enemies Sikhandi has been a woman previously. Let Arjuna the great hero place him in his front in the battle and quickly strike me who will throw down arms.

18 A person of tremendous sacrifice prince among holders of the vow of virtue ocean of virtues cutter of many a knot of virtue firmminded is born in virtue lives in virtue with unassailed fortitude and advises death likewise. This is the way of the virtuous.

9 POTENCY OF WORD

1 Speech thou art mysterious. Through thy grace has been transmitted to me a iota of thy wealth. I make use of the same in the act of thy praise. Make it profuse presently that all thy manifold and matchless excellences might be extolled.

2 Thou didst exist before the time when earth and other things came into being with thee of great might all.

things were created without thee, O word the universe will be lifeless and dumb the world of objects will be undifferentiated as in darkness

3 Thou existest in man in various forms as an uncommon characteristic As regards the speech of other animals in the world I know not man's prominent and superior features like verticality are known but (his) possession of thee shines at their top

4 All activities of man in this world are dependent upon thee every one ceaselessly endeavours to propitiate thee but thou ever playful never placest thyself under any body's control undergoing growth and change, being full of vigour

5 While using thee, man very often fails to express properly the ideas generated in the mind this is the cause for the multitudes of quarrel in society speakers are not often able to understand one another

6 The ideal man, the son of Dasaratha the best king the divine man whose story is known in the three times and the three worlds the choicest among speakers uttered words pleasing wholesome first smiling and measured truthful and sweet, direct and soft

7 In the expressions of the poet the storehouse of qualities and figures the device of suggestion (Dhvani) certainly produces pleasure by hinting profusely at unexpressed matter but it is not known if this deftness at twists of expression will in its entirety be or not in the path of progress in the world

8 Inequality exists among men based upon character men there are who are one both at heart and speech there

are others whose heart and speech are different Speech is used as well for concealing thoughts as for expressing them

9 Thou of illumination art the strong seed of civilization through thy splendours O word endowed with wisdom the whole world looks as if unified cast off for a moment toy feats of bombast assume calmness, become clear, absorb virtues and make this earthly sojourn happy

10 ON LABOUR

1 Sacred is all labour which is hearty and beneficial from all aspects there is no high or low in the fraternity of labourers no difference exists between the scavenger and the ruler in the task of maintaining the State as among the parts in a chariot or a machine there is no inequality

2 A labourer engaged in work should find pleasure in the toil itself straining to his utmost capacity and with sincerity The result will follow of its own accord. This principle is true for gods like Vishnu and Siva and is likewise for men This is the path of action proclaimed by the Vedas

3 Men possessing wealth, somehow have an aversion for physical labour probably on account of the fatigue caused by the weight of the riches they bear they enjoy all the pleasures accruing from riches themselves displaying their consciousness of superiority to the great chagrin of the labouring class

4 Labour capital and intelligence the three collectively given to mankind for its welfare produce wealth together there is no ownership (of any of these) but everything is trust property if such a view were to prevail in the world, there will be paradise on earth

5 The rich the other breeds, full of ego, regard in their haughtiness walking on foot cutting of wood and tilling of soil, undignified The wretches desire others help even for breathing How don't they see the happiness in work of the self-dependent

¶ Let there be the wealth of intelligence or the wealth of riches but all should do some fruitful physical labour every day so that the world will be nothing but labour, will become lofty and plentiful and also the feeling of humiliation lurking in the mind of the labourers will vanish

7 Discretion does not seem to prevail in society people like dancers and singers who provide some entertainment for your leisure hour carry off loads of wealth whereas the manual labourer *does not get enough even to maintain his family*

8 He who sits in the shade makes plentiful money he who labours in the hot sun gets small wages Intellect may be superior to body, but the triumph on this account is, in the opinion of the wise, unmoral

11 THE DAZZLING RAJO-GUNA

1 In out and on all sides, I am besieged by rajas The eye (senses) and the mind are ever submerged in it I come out catching hold of the hand (ray) of the flickering Sattwa and say briefly of its (rajas) triumphs

2 All activities in the world evolve from rajas All creatures dance at its commands Consciousness is dependent on it It works abundance of wonders that are incapable of description

3 Having crushed down the very feeble Sattwa with vindictiveness rajas exercises its sole sovereignty It proclaims

its reign over man having generated unconquerable desire and malice in him

4 Desire swallows this world in one gulp and wanders with mouth open to devour another malice is indeed noble and very merciful as it won't bear to leave even a straw (to remain) in another's hand!

5 Worldly life is sport of these two it is these two that instigate all the activities of life and theft murder, invasion hatred meanness deception and cunning roam about in plenty

6 The quality of rajas appears coloured probably on account of the cluster of colours which it obtained from the quality of sattwa which it broke. Wherever rajas the seed of all vanities flourishes display of colours is plentiful

7 Scientists state only this much that in the animal kingdom the male is endowed with gorgeous colours in order to obtain the love of the female, but strangely enough in the human world possessed of reason this phenomenon prevails in both the sexes

8 A good portion of energy, wealth and time is wasted in society over the promotion of show if a little part of this be directed to the production of necessities happiness is sure to come

9 Educational homes, mutts of ascetics temples and other seats of worship are places where sattwa has been ordained to prevail but alas! rajas is rampant there also, the triumphant power of which is so great

10 Has not the time come to check it and establish the noble quality of sattwa when permanent peace, sincerity, good will and contentment will prevail in the world seated firmly?

12. SATI.

1. Stories there are in the world of men, in the history of the Rajputs and elsewhere, in which a young woman endowed with many good qualities loved a young man of the enemy's family and got trouble on account (of the conflict) of filial and conjugal love.

2. Formerly, the lord of the three worlds, sitting under the banyan tree, taught the path to those desirous of release by means of silence. He, then, married the daughter of Daksha and lived happily for a long time.

3. A conspiracy was hatched in the ethereal regions against Siva; his superiority was questioned by the haughty gods who, in their small-mindedness, were waiting for an opportunity to insult him. Before evil befalls, hatred of the great without reason appears.

4. That Daksha headed the antagonists and spoke ill of the great God in many ways in the assembly of the gods to the very face of Nandin. The latter immediately pronounced a curse that the head of any one performing a sacrifice without offerings for Siva would break and there would also soon arise trouble from asuras.

5. Interest in such kinds of sacrifice, lessened on account of the fear of the curse; thereupon Daksha, the worst egotist, moved himself in that direction. All arrangements were made commensurate with his position and the gods made their appearance in the (sacrificial) hall full of mirth.

6. The Mother of the universe, worshipped by all, had no invitation. Her heart became sore at her father's conduct and she said to herself, "What a blindness! Without any

consideration for me, his daughter, he has entered into a decision to disgrace my lord the lord of beings

7 & 8 "He has not realised the magnitude of his wicked undertaking [or its would be consequence his intellect is clouded with colossal passion and deep ignorance, an adversity that might cause the destruction of the universe is certain Will he turn round? O father, have you decided? My strong filial affection compels me to hasten to your presence! I propose begging my lord for permission who is ever bent upon promoting my happiness' Having discussed within herself in this vein she asked Lord Sankara for permission who first dissuaded her but somehow granted permission afterwards

9 When Sati entered the sacrificial hall with the sole desire to bring about her father's welfare the insolent devas laughed at her, she, the consort of the three eyed Lord, took no notice of this but proceeded to her father and bowed before him who sat at the zenith of his pride, surrounded by Vishnu and other deities

10 Daksha, who had entered upon the sacrificial vow and who was immersed in the thought of his own glory at that moment and whose destruction was impending, did not even look at her, the Mother of the Universe, who prostrated before him, the very incarnation of modesty Things imbued with Sattva (quality) do not cross the vision of the arrogant.

11 Having found her father lost and irrecoverable, she hurried out from the hall full of sorrow, approached her lord and implored him to save her father and others through punishment In the world, the husband is dear under all circumstances and others so, only so long as they are sinless.

consideration for me, his daughter, he has entered into a decision to disgrace my lord the lord of beings

7 & 8 "He has not realised the magnitude of his wicked undertaking [or its would be consequence his intellect is clouded with colossal passion and deep ignorance, an adversity that might cause the destruction of the universe is certain Will he turn round? O father, have you decided? My strong filial affection compels me to hasten to your presence! I propose begging my lord for permission who is ever bent upon promoting my happiness" Having discussed within herself in this vein, she asked Lord Sanhara for permission who first dissuaded her but somehow granted permission afterwards

9 When Satī entered the sacrificial hall with the sole desire to bring about her father's welfare, the insolent devas laughed at her, she, the consort of the three eyed Lord, took no notice of this but proceeded to her father and bowed before him who sat at the zenith of his pride, surrounded by Viṣṇu and other deities

10 Dakṣha, who had entered upon the sacrificial vow and who was immersed in the thought of his own glory at that moment and whose destruction was impending, did not even look at her, the Mother of the Universe, who prostrated before him, the very incarnation of modesty Things imbued with Sattwa (quality) do not cross the vision of the arrogant.

11 Having found her father lost and irrecoverable, she hurried out from the hall full of sorrow, approached her lord and implored him to save her father and others through punishment In the world, the husband is dear under all circumstances and others so, only so long as they are sinless.

13. KNOWLEDGE METAMORPHOSIS

1. Some there are, who read direct the phenomena of Nature through their internal lustre and understand all the deeper things with the strength of their intelligence To them the pleased mother reveals all her forms They are the wise Rishis endowed with the brilliance of the understanding of reality

2 All others acquire knowledge through hearing and study and make their own the words and books of the noble great These adhere themselves to the leaves of books like larvae and eat them up in haste

3 Many reach satisfaction at this stage and have no desire to acquire anything more in this life a few there are, in their midst who swallow more leaves and become worms having cast off the larva stage

4 These book worms gnaw at all the books produced in the world and are even able to repeat line by line all that they have studied They don't think of anything that lies beyond books and alas! their knowledge which is after all second-hand is limited

5 There are yet a few very few indeed, who spin themselves round with the ideas gathered from books enter into meditation, dwell for a while in the self made shell of introspection and bask a new form of enlightenment after long concentration

6 They burst out of the cocoon and fly with new-fledged wings Their wisdom is free of all doubts steady and well arranged To those great souls there appears nothing

strange or unpleasant in the world. These released beings become the leaders of thought

14. THE MIND-WORLD.

I Man! know yourself, if you have a desire to make the sojourn in the world happy. Make a search in your heart of the feelings that are constantly passing there every day and find out how many of them are endowed with the Sattwic quality (of calmness). To your great surprise you will soon see that all of them are otherwise.

II In the world of your mind, there dwell not only you but sport there dreadful beasts like the dog, the tiger, the fox and the elephant also. Usurping your seat alternately or collectively, they hold their sway having kept you down.

3 Did you not formerly live in the company of these wild animals in the jungle? Did you not with the force of your superior intellect conquer them and bring them under your control? Yes! entertaining as it were that great insult in their mind, they (in their turn) overaw your mind and don't leave you who have now come to the town.

4 You were certainly able to subdue these wild beasts with the power of your intellect so long as they remained outside but it is not so easy to drive them out now with your intellectual power in as much as they subtly roam about in your heart itself. What ought to be done is that the feeble spark of moral instinct that is lurking hidden in your heart should be roused with which these hosts of wild beasts should be burned down gradually with a will and force.

III Having done this for a long time, you will be able to drive away those beasts of bad qualities and enthrone in their

place good qualities like composure in your entire heart and achieve full man hood and live a sweet life flooded with the lustre of enlightenment Then will life appear to be happy and bright

13 SOLITARY

1. In this wide world, full of people, I feel I am moving alone I daily come across people differing in intelligence, religion character and conduct I hold conversations with them with a sincerity born of long acquaintance I generally find that every one of them is curiously enough moving in a path different from mine

2 Some enter the wide and gorgeous paths of magic for the purpose of attaining spiritualistic powers, constantly apply their entire mind to magical diagrams and mysterious rites and offer elaborate worship to deities like Sakti with big loads of flowers of bright hues procured after great difficulty believing that abundant results would be produced

3 Foregoing sleep and sport, some spend endless time over amassing wealth having taken upon themselves wild plans They have in their heart swallowed up entirely by impurity, a god of their own making and proudly worship him with hundreds of offerings got up by means of their wealth.

4 Others there are in the world who resort to the well-known paths of hatha yoga for acquiring mystical powers, control the winds moving in the body and desire to attain their objects There are others again who derive pleasure indulging themselves in high-sounding words in their ceaseless talk of Jiva, Brahma etc, as long as they live

5 I don't come across a single person who proclaims,
 • If you desire perfection give up all these paths tainted with
 vanity Search for the instincts of goodness lying deep
 Cast off ego atom by atom Live for others All are fond
 of pomp No one is interested in a moment to moment
 moral life

16 THE EIGHT DIVINE FORMS

1 The first form the mother of all things is the sky
 the hair of Rudra In its womb float the globes of Brahma
 like fleets of ship in the ocean Dense streams of waves of
 light electricity etc flow there Even men of wisdom fail
 in their knowledge of it as of the human mind

2 The sky is comprehended only by the mind whereas
 air its offspring is cognisable by touch all animate things
 movable or immovable depend upon it for their subsistence
 It always keeps the company of its offspring fire It supplies
 life to clouds in the form of water It is the support of sounds
 For the sky goes it provides smooth motion

3 Fire is the symptom of life the matchless friend of
 man purifier and splendour bodied He in his turn gives
 light to the world during the night as the sun during the day
 He is the first deity of the Aryas the carrier of offerings to
 all other deities full of flames He the bringer of civilisation
 the terror of Asuras brought forth by the Atharvans

4 Water acts as nectar giving life to the thirsty earth
 Scattered in its three states it pervades the entire universe
 It moistens the earth first in the form of rain and then in the
 shape of rivers It enters every part of all living things
 mixed with food and feeds them

5 Earth, the most ponderous among the elements, sown with seeds by the emperor Prithu, the producer of vegetables, animals and minerals, the load-bearer, the firm, our dearest, the giver, beautiful with water, fruits and blossoms, pleasing every one, served by the other divine forms, the sovereign queen, providing comparison for patience.

6 The sun the lamp of the three worlds, seated on the high pedestal, revolves himself surrounded by planets and superintends their motion. From the distance, he throws light and heat just adequate to be pleasant to the earth, the seed of duties, wakes up creatures like a friend and yokes them up to their duties ceaselessly.

7 The moon, the form of our joy, the charming cluster of blossoms on Hara's head, the songsterlike, casts nectar-sweet strains of music in the shape of rays. When the floods of moon light flow, the ocean swells up and the cavities of human hearts get billowy filled with mirth.

8 Man, the ceaseless performer of righteous acts, the leader of cosmic activities, the sacrificer, the lord of creatures exists like the other divine forms solely for the purposes of the universe. He eats other forms and is eaten by them in turn. The individual, who acts knowing this real (cosmic) form of his, promptly attains fullness.

17. NOISE NUISANCE

1. Crows caw, dogs bark. These natural noises are nothing when compared to the conglomeration of artificial noises produced in a progressive modern city rending the ear-cavities.

2. Here, in the bazaar streets, the jarring voices of people coupled with the harsh tones produced while higgling. In the other streets, hawkers appear and make hideous howl even before the sun rises.

3. Hosts of beggars vie with one another in being first and with their accessones of a monkey, a snake, a bull or a drum create a hell of noises before each house for obtaining a little from the owner from sun rise to sun set.

4. Temples, tanks boarding-houses bathing ghats and students hostels are rent with a hundred cries. If only the breath used in producing these sounds is spared, there will be greater tranquillity, lesser hunger and longer life.

5. What shall I say of the confusion created by the hoarse sounds produced by the numerous machine driven vehicles moving about on the earth and in the sky coupled with the noises rising from the loud speakers making man's mind reel?

6. In olden days people resorted to the forest for calmness. This was done when life in towns was not so tumultuous but was simple and natural. If, in these days one lives in town and yet obtains peace one is surely a god.

18 SCAVENGING

1. If once human activities are probed into, it will be easily seen that they all could be reduced into this viz, the production and removal of filth by mind, speech and body and nothing more than this.

2. Those who observe the hills of rubbish produced and removed in the streets of cities every day will understand how even the pure things given by Nature are converted into filth if they come under the purview of man in society.

3 The faecal matter from which man turns his face, though it be his own is carried on the head by others with sacred regard. These scavengers who carry cleanliness at every step are deserving of our constant worship these who drive away hell from earth.

4 All impurities have their birth in untruth and violence. For dealing with them man has improvised State with various departments. There are the religious teachers to handle the impurities of mind which are the source of all other impurities.

5 If a stock taking were to be attempted regarding the inlet and outlet of (the three varieties of) filth to our great terror, it will be found that the balance is on the side of the former every time. If such were to be the golden age imagined by some great people from the beginning of creation will only be receding further so long as man's mind is not pinned to the quality of Sattwa.

19 FEMALE

1 Female! thy name is power thou vanquishest the male overcoming at once his strength. Grace weaponed! whoever in the world could describe thy plentiful capacity? thou art thyself half the universe, thou makest the other half also thine at thy will. No wise people who have known thy superior strength will be surprised at this.

2. Didst thou not singly infatuate the entire hordes of Asuras longing for ambrosia with thy enchanting looks? Were not the sages in the Daruka forest drowned in the floods of thy grace? When thy ever widening subduing power is consi-

dered, will not a streak of thine in the universe be sufficient for (establishing) domination? Why then that half portion?

3 Woman! thou didst come forward to tame down man jumping high with foolhardiness with thy fascinating beauty Thou didst take upon thyself the burden of carrying out the most vital and unique purpose of the universe viz, motherhood, beneficial to all and make thy presence wherever there is the male element and dost propagation with pleasure

4 Where does thy captivating sweetness lie—in the face, the eye or the lip? This sort of investigation seems to me vain Everything of thine is enticing—look, speech, smile, standing and moving The whole history of empires in the world is only the sport of thy limbs

5 So great is thy excellence that even objects devoid of consciousness in the universe when once expressed in the feminine gender becomes worthy of veneration—moonlight, the two twilights, the earth rivers, the creeper, the sky, the assemblage of the good the story of the wise Why this enumeration? Wherever flows sweetness, there is present feminineness

20 PENANCE-MINDEDNESS.

1 Those best men who have pursued their great task till the very end in the world have all been people given to penance Their minds will be ever active firmly stuck to their aim, unshakable by gains or fear, stone like

2 In days of yore, Uma Haimavati perfectly determined as regards her desire performed penance, unswerving from the quality of Sattwa, valiant exceedingly praised by sages and got the matchless three-eyed God as her lord whom

the god of love failed to overpower and was himself burnt down by the fire of the third eye

3 Savitri chose her husband knowing him to be of short life. Illumined by the severe divine penance of chastity she served the elders and her lord. She then accompanied him to the forest on the fateful day and got back the dead husband through her spiritual eminence and also blessings from the god of Death.

4 Markandeya was chosen by his father for his superb virtues without consideration of the shortness of his life. The boy, knowing that an internal fire was ceaselessly burning in the hearts of his parents, entered penance for the purpose of extending the limit of sixteen years placed upon his age and obtained succour from the subduer of Kala who was thus turned out.

5 The renown that prevails in the world for Bharat was built up by the Rishis. Their mainstay was the practice of the ordained Dharma than which nothing else is permanent penance. It is not possible to state that this discipline of olden days is in vogue in full form nowadays. Let all those desirous of bliss get penance minded as far as possible.

21 SELF-RELIANCE

1 So long as man's affairs run smooth he moves about in the world thinking his power to be unlimited. Blind with pride, he embarks on wild enterprises and often meets reverses which rob off his courage.

2 From this moment a certain fear enters his mind and doesn't depart from him till the fall of his body. He gets frightened even at the movement of a blade of grass, taking

it to be his enemy and his superiority complex is soon shattered

3 He resorts to every device prescribed by clever fortune-brokers for overcoming obstacles. He waits upon astrologers and mutters a number of magic spells for achieving his objects. The wretched man very often desires to know the nature of omens.

4. Why does not man, in place of this, always take to (the performance of) his welfare-giving and permanent set of duties, the results of which go to the world so that he becomes fearless and self-reliant immediately, his miseries vanish, he is freed from objects productive of thralldom and he triumphs?

22. THEN AND NOW.

1 Nonbeing then existed not, nor being! I don't talk of that time too distant for words. I speak of the time when there had appeared the universe and the human race. In those remote days, earth was occupied by cannibalistic demons and cruel and elephant-like Asuras and hosts of jungle creatures. Man's dwelling was in the midst of this multitude.

the end of which is yet to be seen. In the intervals dancing and singing in high tunes in the company of women and walking behind them. This was his daily routine actuated by urges of lucre and sex.

4. In the speech of this jungle man there was generally stinging as in that of children. In his utterances flowed sweet expressions worthy of poets. Leave this! Was there any thought of the other world in him or moral urge? Everything there was but lacking in polish as in the case of his food, home and raiment.

¶ The same dance, the same music, the same relish for war for the sake of food and other things and the same cunningness for achieving ends are seen in society even to-day un-diminished. It is a blot on civilisation that virtue has not left the seed stage yet. There will be no glory for it in the world, so long as it (virtue) does not become a tree and bear a fruit.

23. CHILDREN'S PARADISE

1. Bewildered after wandering in the wilderness of books hard to pass through in quest of truth, man stops short with heart shattered. I say unto him 'If you desire happiness, go to the company of children, vanity less, simple and mirth inducing.

2. Listen with attention to their sweet lisps. You will soon forget all your agonies. How is speech born in children, how ideas and how intelligence? Whoever knows these at present?

3. 'I'ness has not taken birth nor 'my'ness. In the child's vision, complete sentence throbs everywhere. He

it to be his enemy, and his superiority complex is soon shattered

3. He resorts to every device prescribed by clever fortune-brokers for overcoming obstacles. He waits upon astrologers and mutters a number of magic spells for achieving his objects. The wretched man very often desires to know the nature of omens.

4. Why does not man, in place of this, always take to (the performance of) his welfare-giving and permanent set of duties, the results of which go to the world so that he becomes fearless and self-reliant immediately, his miseries vanish, he is freed from objects productive of thralldom and he triumphs?

22. THEN AND NOW.

1 Nonbeing then existed not, nor being! I don't talk of that time too distant for words. I speak of the time when there had appeared the universe and the human race. In those remote days, earth was occupied by cannibalistic demons and cruel and elephant-like Asuras and hosts of jungle-creatures. Man's dwelling was in the midst of this multitude.

2. Man quickly subdued these horrible creatures by his subtle intellect and through divine help very often and established somehow his supremacy all over the earth. For him, the thought of dress appeared afterwards but, before that, he decorated his body with curious pieces of stone, bones and skulls.

3. From morn till eve, roaming about in search of food and fighting with his armed cousins who were his neighbours.

the end of which is yet to be seen. In the intervals, dancing and singing in high tunes in the company of women and walking behind them. This was his daily routine actuated by urges of lustre and sex.

4. In the speech of this jungle-man, there was generally singing as in that of children. In his utterances flowed sweet expressions worthy of poets. Leave this! Was there any thought of the other world in him or moral urge? Everything there was but lacking in polish as in the case of his food, home and raiment.

5. The same dance, the same music, the same relish for war for the sake of food and other things and the same-cunningness for achieving ends are seen in society even to-day un-diminished. It is a blot on civilisation that virtue has not left the seed-stagn yet. There will be no glory for it in the world, so long as it (virtue) does not become a tree and bears fruit.

23, CHILDREN'S PARADISE.

1. Bewildered after wandering in the wilderness of books hard to pass through in quest of truth, man stops short with heart shattered. I say unto him "If you desire happiness, go to the company of children, vanity-less, simple and mirth-inducing.

2. Listen with attention to their sweet lisplings. You will soon forget all your agonies". How is speech born in children, how ideas, and how intelligence? Whoever knows these at present?

3. 'I'ness has not taken birth nor 'my'ness. In the child's vision, complete sentience throbs everywhere. He

plays with the moon the bull the crow and grass He creates worlds of his own and lives there merrily

4 To the child (as to) the knower (of Brahman) there is no limitation of time or space He eats without food, drinks without water and is immensely gratified. He gives to others without distinction of one's own or other He makes vehicles as he likes by the movements of his hands and feet

5 Children create the atmosphere of paradise with their innocent faces dance laughter motiveless actions and nectar like speech They provide release from worldly miseries to those that fall in their sphere They are gods on earth pleasant from every respect and full of bliss

24 ELEMENTS SPORT

1 To those that observe minutely all the life of the world it will be soon clear that it is (but) the sport of the elements If these sports are attended with smoothness all is well But this course does not run everywhere and always

2 Alas! there befell a great disaster in our Assam State the treasure house of Bharat rich with corn and other things Prosperous and happy people were quickly thrown into hell all of a sudden The miserable story of the earth quake is heart rending

3 Thousands of men cattle and plants were robbed of their life in no time Rivers with beautiful waters were converted into beds of sand in a moment deep lakes into lofty hills and lofty hills into deep lakes

4 Strange the sport of Earth! She sh   herself in a
light mood and assumed a new form!   mighty

and prolonged labours of man were rendered into nullities
Does she realise the seriousness of her prank?

5 High class ploughed lands, protected like eyes,
yielding grains to people in great abundance were now glutted
with water. Unparalleled starvation (prevails) in the land
Roads were washed off and food is brought through air.

6 How many the people that lay scattered homeless and
clothless? Whoever could give the number of our children,
dead in water, cavities of earth and the lines of jungle in lots?
prosperity brought about after long time has disappeared!

7 Even learned people say about the disaster that
Nature had come about to teach man his smallness and put
down his great pride and that it was the result of the multi-
tudes of human sins ordained by Providence

8 This is certainly cruel. Man acts in the world as
ever. The thing to be wondered at is that he endures with
firmness the repeated onslaughts in the world of earth, water
and the other (elements) and with enthusiasm, plans to rebuild
and produces progress greater than before

25 EARTH'S BURDEN

1. Earth in the form of a damsel, incarnation of patience
implored in the company of gods, Lord Vishnu, the consort
of goddess Lakshmi, the father protecting all the worlds,
resting on the lord of serpents in the ocean of milk capable of
destroying sins, for the removal of her burden

2 The result was dreadful war. Countless able warriors
belonging to the Kurus, Yadus and others were cut down
mercilessly in the battle-field. How could an increase of

children prove an unbearable burden to a mother? Strange! How does she desire even their death?

3 Mountains causing constant misery with their weight, rows of dense forests studded with heavy trees, myriads of animals of huge weight like elephants and oceans how are these not reckoned loads by the mother?

4 Under what law is man negligible in number and very light of body considered a burden by Earth and his increase taken into account? This might perhaps be the reason that he being the lord of creation his qualities and actions receive greater attention.

5 Man is not heavy so long as his mental processes are good. When he is tainted with avarice and other vices, heaviness takes possession of him. A wicked mind is more ponderous than a mountain. When this grows in number Earth desires a reduction.

6 For how long should Earth, getting unable to bear the burden wish frequently with tear stained face for the mutual destruction of her children in wars? Let men take hold of the imponderable quality of Sattva composed of contentment. There will be no burden for Earth and all her children will attain happiness.

ERRATA.

Page	verse	line	for	read
4	1	1	भांस्य	भा अ
14	3	1	पिर्था	विधा
15	6	3	छ	ञ्छ
...	8	2	इ	ई
16	10	4	णं	णै
19	8	1	शा	सा
23	6	4	भांसि	भास
...	8	3	व	—
25	8	1	तं	तं
27	1	2	थ	थ
..	4	3	इ	उ
...	....	4	न	नं
28	2	3	म	मु
....	...	4	छाय	छायं
32	5	3	ह	ह
35	2	1	चयान्	चये
36	1	3	यथेच्छं	यथेच्छं
...	2	4	भवि	भुवि
38	4	1	ध्व	ध्व
39	1	2	स्वकां	स्विकां
...	2	3	स्मिहो	स्मिह्लो
41	5	2	थनूनं	यनूनं
...	3	3	त	त

	43	5	3	दर्नी
chul	...	6	4	रविर
Ho	44	1	4	मयी
		2	2	निर्दयतया
rov	45	4	4	भजते
an	47	14	2	द
the	50	21	2	वति
	68	2	1	गान्ध
ve				भांसि
in	70	13	1	लेश
tt	74	11	2	पुष्पमि
re	75	14	2	रु
		17	1	सन्न
g		20	2	पिने
l	76	21	2	धृ
i		24	2	खय
l		26	1	विदु
	80	17	1	शिश
	82	6	2	रवस्यो
	89	2	1	ह
				ENGLISH
	20	3	5	overraw